

Školstvo u Dalmaciji 1814.–1918. iz rukopisa Šime Urlića: Prinos proučavanju povijesti školstva

PREGLEDNI RAD

Primljen: 20. 5. 2024.

Prihvaćen: 25. 9. 2024.

UDK

37(091)(497.58)

929 URLIĆ

<https://doi.org/10.59549/n.165.3-4.8>

dr. sc. Željko Karaula

Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru
član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti - DANU (Crna Gora)

historik2000@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6801-0457

Sažetak

U članku se uz kraći prikaz života i djela poznatog hrvatskog književnog povjesničara, franjevca, profesora i pedagoga Šime Urlića (1867.-1928.) daje u prilogu prijepis njegova nedovršena djela „Crtice iz dalmatinskog školstva. Školstvo za austrijske uprave 1814.-1918.“ čiji se rukopis čuva u fondu Državnog arhiva u Zadru.

Ključne riječi: austrijska uprava 1813.-1918.; neobjavljeni rukopis; Šime Urlić; školstvo u Dalmaciji.

Uvod

U Državnom arhivu Zadar čuva se neobjavljeni rukopis (38 stranica) poznatog hrvatskog književnog povjesničara Šime Urlića (1867.-1928.) pod naslovom „Crtice iz dalmatinskog školstva. Školstvo za austrijske uprave 1814.-1918.“ (DAZ, fond 479.,

Zbirka rukopisa (16. – 20. st., Katić Piljušić, 2011). Šime Urlić je 1919. godine u izdanju Matice Dalmatinske Zadar izdao poznatu publikaciju “Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.” Knjiga daje pregled školstva u Dalmaciji od vremena hrvatskih narodnih vladara do kraja druge francuske uprave nad Dalmacijom 1813. godine (Urlić, 1919). Uvidom u materijale Zbirke rukopisa Državnog arhiva u Zadru, u kojem se nalazi gore spomenuti neobjavljeni rukopis, vidljivo je da se Urlić pripremao objaviti i nastavak svoga djela - odnosno da opiše razvoj dalmatinskog školstva od 1813. do 1910. godine (odnosno 1918. godine). Tomu svjedoči napis u nekrologu Urliću nepoznatog pisca u časopisu „Narodna starina“ iz 1929. godine: „Za drugi svezak ‘Crtica’ Urlić je marno sakupljao materijal, ali ga je smrt zatekla, prije nego li je mogao djelo za štampu prirediti“ (Urlić, 1929, str. 46-48). Uostalom da je to tako nepoznati pisac je u napomeni na prvoj stranici Urlićevog neobjavljenog rukopisa nadopisao: „Ove ‘Crtice iz dalmatinskog školstva’ su u stvari materijal za II. dio publikacije prof. Šime Urlića pod istim naslovom. I. dio ove radnje publicirala je g. 1919. Matica dalmatinska u Zadru. Ovaj rukopis nije bio potpuno spremljen za štampu, jer je smrt (3. IX. 1928.) omela autora prije nego je djelo mogao završiti. Djelo nije niti u cijelosti sačuvano, jer je lutalo od ruke do ruke. Danas se ovaj rukopis nalazi u knjižnici Franjevačkog samostana u Sinju, odakle smo dobili prijepis preko druga Dušana Berića iz Splita.“ (DAZ, fond 479., Zbirka rukopisa (16. – 20. st.)). Osim toga treba spomenuti da je moguće iz nekih drugih izvora pročitati da je taj drugi dio Urlićevog rukopisa o povijesti školstva u Dalmaciji do 1910. (1918.) bio gotovo spreman za tisak u kompletu, ali njegova smrt je taj projekt onemogućila te se veći dio toga rukopisa s vremenom zagubio pa je ostao samo njegov torzo. Također, prema nekim izvorima Urlić nije smio tiskati taj dio povijesti školstva u Dalmaciji do 1910. (1918) zbog toga što to austrijske vlasti nisu dozvoljavale jer je Urlić prilično kritički pisao o tom razdoblju školstva u Dalmaciji (Urlić, 1928, str. 11). Spomenimo i to da je poznati hrvatski pedagog Dragutin Franković u svom važnom djelu „Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj“ iz 1958. godine, uvidjevši njegov značaj, koristio ovaj Urlićev rukopis koji je već bio znatno okrnjen (Franković, 1958., str. 280).¹

¹ Vjerojatno se jedna kopija toga Urlićevog rukopisa nalazila i u Arhivu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Također Urlićev rukopis je objavljen u strojopisu, umnožen u ograničenom broju primjeraka, u publikaciji Arhiv Hrvatskog školskog muzeja, br. 6, [1953] koja se čuva u knjižnici Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu. Riječ je, izgleda, o istom prijepisu Dušana Berića.

U ovom radu ćemo uz uvodne napomene, kraću biografsku skicu Šime Urlića i osnovne napomene uz njegov nedovršeni rukopis dati prijepis neobjavljenog rukopisa „Crtice iz dalmatinskog školstva. Školstvo za austrijske uprave 1814.-1918.“

Kratka biografija Šime Urlića (1867.-1928.)

Biografija Šime Urlića do sada nije bila znanstveno istražena i priložena javnosti iako je Urlić kao književni povjesničar, pedagog i profesor djelovao desetljećima sa svojim brojnim priložima u raznim stručnim časopisima i publikacijama te novinama opisujući i baveći se poviješću hrvatske književnosti pri čemu je bio autorom dviju relativno poznatih knjiga, spomenutih „Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.“ i „Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i časopisima“ koja je tiskana 1909. godine. Jedini kraći prikaz njegova rada u znanstvenoj publikaciji dala je Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka u uredništvu Stanoja Stanojevića koja je tiskana godinu dana poslije Urličeve smrti (*Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1929., str. 718). Spajajući podatke iz te Enciklopedije te brojnih nekrologa koji su se pojavili nakon njegove smrti uglavnom u dalmatinskim listovima te pomoću drugih novinskih izvora moguće je dati kratak pogled na osnove njegove životne biografije i djelovanja.

Šime Urlić rođen je u Drašnicama kod Makarske 28. listopada 1867. godine.² Srednju školu i studij teologije završio je kod franjevacu, a kasnije je pohađao studij klasične filozofije na sveučilištu u Innsbrucku.³ „U mlađim godinama pripadao je franjevačkom redu, kasnije je bio svjetovni svećenik.“ (Urlić, 1928., str. 4). Poslije položenog profesorskog ispita služio je i predavao klasične jezike na gimnazijama u Sinju, Zadru, Splitu, Šibeniku, Kninu i na preparandiji u Dubrovniku (*Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1929., str. 718). Godine 1897./98. postaje ravnateljem franjevačke gimnazije u Sinju, a zatim profesor na hrvatskoj Gimnaziji u Zadru, gdje ga je kao upravitelja gimnazije zatekla talijanska okupacija Dalmacije poslije Prvog svjetskog rata. Gruba talijanska okupacija te kasnije i aneksija grada Zadra Italiji (Rapallski sporazum) prisilila ga je da se prebaci na teritorij Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca jer je proglašen u tada talijanskom Zadru za „neprijateljski elemenat“ (Izjava srednjoškolskih profesora, *Prava Crvena Hrvatska*, 1918, 3). U

² Godina rođenja je sporna jer se u nekim izvorima spominje 1866. ili 1867. iako se vjerojatno radi o 1867. jer *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* donosi i datum njegova rođenja.

³ U nekim nekrolozima stoji da je završio studij klasične filologije na sveučilištu u Beču.

novoj državi od 1920. godine predaje klasične jezike na Učiteljskoj školi u Šibeniku, da bi u svibnju 1924. godine bio neko vrijeme „čuvar dubrovačkog arhiva“, a zatim od rujna iste godine direktor gimnazije u Kninu gdje se kratko zadržao te nešto kasnije šibenske učiteljske škole tada u narodu zvane *preparandija*, odakle je premješten u travnju 1926. godine u Dubrovnik na tamošnju Žensku učiteljsku školu (*Narodna svijest*, 1924., str. 2, *Prosvetni glasnik*, 1924., str. 145, *Dubrovački list*, 1926., str. 2).⁴ Nekoliko godina prije smrti stupio je opet u franjevački red (ostavši ravnateljem dubrovačke Ženske učiteljske škole), „pa mu se ispunila želja, da bude sahranjen zaogrnut haljinom asiškog siromaha.“ Umro je 3. rujna 1928. godine u franjevačkom samostanu Živogošće (Urlić, 1928., str. 4).

U nekrologu koji je objavljen u dubrovačkoj „Narodnoj Svijesti“ stoji: „Njegova smrt velik je gubitak za onaj zavod, jer su pokojnika resile sve one vrline, koje čine pravog pedagoga i prijatelja mladeži. Učen, dobar i blag, marljiv bio je pitomcima i pitomkinjama pravi otac, te bijaše stekao onu njihovu ljubav i odanost, a kod gradjana uživao je opće simpatije. Ne manji gubitak znači njegova smrt za našu nauku, koju je vrli pokojnik obogatio radnjama znatne znanstvene vrijednosti objelodanjenim u „Zborniku Matice dalmatinske“, u „Radu Jugoslavenske Akademije“ i u „Narodnoj starini“. Napisao je i *Povijest školstva u Dalmaciji*, *Crtice povijesti Makarske*, a za školsku potrebu vrlo zgodnu *Povijest Staroga Vijeka*.“ (Urlić, 1928., str. 4).⁵ Slično se navodi i u „Službenom vjesniku dubrovačke samoupravne oblasti“: „Urlić je bio opće cijenjena ličnost naročito u redovima nastavničkim koji su u njemu štovali savjesnog starješinu, uzor svećenika i odličnog pedagoga. (...) Zbog svojih zasluga bio je odlikovan ordenom Sv. Save 5. stupnja.“ (Urlić, 1928., str. 11).

Nešto kasnije iz pera drugog autora pisalo je u „Narodnoj Svijesti“ o Urličevom radu i djelu: „Uz povijest domaćeg školstva, Urlić se je najradije bavio starom dalmatinskom književnošću, napose franjevačkom provincije Presv. Otkupitelja. Moglo bi se reći, da je pokojnik gotovo, sve svoje sile i sposobnosti bistroga uma posvetio

⁴ Preparandija (njem. *Präparande*, prema lat. *praeparandus*: unaprijed pripremljen), stari naziv za učiteljsku školu. Službeno je uveden 1874. Zakonom ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Školovanje u preparandiji trajalo je tri godine. Školskim zakonom iz 1888. preparandija je preustrojena, školovanje je produženo na četiri godine, a službeno je nazvana učiteljska škola. Naziv preparandija zadržao se u razgovornom jeziku još u razdoblju između dvaju svj. ratova. Preparandija. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50181> (pristupljeno 1. VII. 2024.)

⁵ Zapravo se radi o Urličevom prijevodu knjige Franza M. MAYERA (1900). *Povjesnica starog vijeka: za niže razrede srednjih škola*, F. Tempski, Beč-Prag. Uzgred Urlić je bio poznati prevoditelj s njemačkog na hrvatski jezik. Tako je preveo i Homerovu *Ilijadu*: *Homerova Ilijada: sa 17 slika i 2 karte – za školsku porabu priredio A. T. Christ*, (1909). F. Tempski, Beč.

istraživanju i proučavanju najmatkantskih ličnosti ove provincije, gdje je primio svoj prvi odgoj srca i uma, s kojom je, i ako za neko vrijeme od nje odijeljen bio, najtješnije osjećao i živio, a u kojoj je konačno pred svoju smrt našao i najsigurniji zaklon. Sve vrijeme ljetnih praznika Urlić bi utrošio u istraživanju i prekopanju starih istina pa franjevačkim arhivima. Zato je on i mogao iznijeti nekoliko nepoznatih dokumenata, rasvijetliti neka neriješena pitanja u životu Kačića, Grabavca i drugih.“ (Urlića, 1928., str. 2).

Njegovu bogatu književno-povijesnu djelatnost navodi i *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*: „Napisao je niz literarno-istoriskih rasprava u programima zadarske gimnazije, u *Glasniku Matice Dalmatinske*, u *Srđu*, *Nastavnom vjesniku*, *Građi za povjest hrvatske književnosti*, *Radu* i *Popovićevim priložima*. (Urlić, Kačićevi izvori za povijest slovensku, *Srđ*, 1907.; Urlić, Talijanski prijevod jedne Grabovčeve pjesme, *Nastavni vjesnik*, 1912.; Urlić, Marmont određuje J. Stulliju dok je živ 300 dukata na godinu, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 1920.; Urlić, Prilozi za biografiju Brna Krnarutića, *Građa za povijesti književnosti hrvatske*). Zasebno mu je tiskana knjiga: *Crtice iz dalmatinskog školstva* (1919), a iz zadarske „Hrvatske Krune“ 1909. pretiskana je radnja: *Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i časopisima* (Urlić, 1909). Glavni Urlićev rad kreće se oko sabiranja biografskog materijala, tekstova i istraživanja vrela. U tom pogledu stekao je on velikih zasluga za poznavanje starijeg doba naše književnosti i kulturne istorije (Kačić, Divković, Filip Grabovac, Brno Krnarutić, Francuzi u Dalmaciji) i dr.“ (*Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1929., str. 718). Urlić je često prepisivao stare tekstove na latinskom i talijanskom jeziku koje je pronašao u arhivima i slao ih u tadašnji Arhiv Juagoslavske Akademije znanosti i umjetnosti (JAZU). Tako je Stjepan Antoljak zapisao da je Šime Urlić prepisao djelo fra Gašpara Vinjalića (1700.-1781.) iz originalnog rukopisa i poslao ga JAZU (1911). Taj rukopis počinje s 1514. i seže do kraja 1769. godine, a ima natpis „Compendio storico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosnia“ (Antoljak, 2004., str. 253; Kapitanović, 2019., str. 7-19). Osim toga Urlić je surađivao u nizu tekstova u „Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena“ koji je uređivao Antun Radić. Često mu je slao anketne upisnike s opisima načina života u Dalmaciji. Tako Radić piše: „Profesor Šime Urlić javlja mi: „U Dalmaciji, osobito u kavanama, ljudi piju često uz crnu kavu čašu vode, u koju se uliju dvije tri kapi meštrala. Govori se tamo i mištral.“ (*Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 1908., str. 236). Urlić se bavio i poredbenom analizom hrvatskog jezika pri čemu je prezentirao i neke od radova starijih hrvatskih jezikoslovaca na radu o hrvatskom jeziku poput Stjepana Ivičevića 1801.-1871. (Urlić, Izvještaj zadarske gimnazije 1902/1903., 1903).

Vrlo detaljan pogled na Urlićev rad dan je u listu „Narodna Svijest“ nešto kasnije pod naslovom: „Književni rad blag. Prof. Šime Urlića“ pri čemu je istaknut njegov rad na djelu o povijesti dalmatinskog školstvu: „Kao višegodišnji nastavnik, Urlić se je sa svom marnošću dao na istraživanje dokumenata u zadarskom namjesničvenom arhivu, sakupljajući kritičnu građu za povijest dalmatinskog školstva. Plod njegovog dugogodišnjeg istraživanja jeste najglavnije Urlićevo djelo: „Crtice iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata, do g. 1910.“ (Zadar, 1919.) koje je izdala Matica Dalmatinska. Naša naučno-književna kritika popratila je sa priznanjem i pohvalom „Crtice“ kao novu pojavu u našoj siromašnoj književnosti ove vrste.“ (Urlića, 1928., str. 2).

Koliko je to Urlićevo djelo važno pokazuje činjenica da se ono i u suvremeno doba u znanstveni radovima i knjigama navodi kao referentno djelo za to razdoblje hrvatskog odnosno dalmatinskog školstva (Bralić, 2010). Urlićev rad bio je obilan i vrlo pozitivno prihvaćen u akademskim krugovima. Njegovi radovi tiskani u brojnim novinskim listovima i časopisima zahtijevali bi pisanje kompletne bibliografije te bi nam tek tada opseg njegova rada bio jasan. Stoga ovdje dajemo u prijepisu njegovo nedovršeno djelo „Crtice iz dalmatinskog školstva. *Školstvo za austrijske uprave 1814–1918.*“ kao prilog poznavanju rada na povijesti hrvatskog školstva s napomenom da je izbačeno nekoliko zadnjih poglavlja iz toga rukopisa gdje se napisani tekst manje-više ponavljao.

Nedovršeni rukopis „Crtice iz dalmatinskog školstva. Školstvo za austrijske uprave 1814.-1918.“ – neke napomene

Analiza Urlićevog rukopisa o dalmatinskom školstvu za vrijeme austrijske uprave od 1814. do 1918. koji se čuva u Državnom arhivu Zadra pokazuje da je to uglavnom uvelike nedovršeni, ali i danas relevantan tekst zbog zanimljivih detalja o osnivanju i radu školstva u Dalmaciji od 1814. do 1918. godine koji može biti koristan suvremenoj historiografiji o povijesti školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Vidljivo je da je Urlić svoje podatke uzimao iz mnoštva službenih izvještaja o radu škola u Dalmaciji, iz izvješća Dalmatinskog sabora, ali i druge različite literature, a očito je koristio i vlastite spoznaje i bilješke. Naime, nakon sloma Francuske 1814. godine na europskim ratištima pod snagom protunapoleonovske koalicije Austrija je drugi put stekla vlast nad Dalmacijom i Bokom Kotorskom, preuzimajući od Francuza siromašnu, zapuštenu i izrazito agrarnu zemlju u kojoj je glavninu stanovništva njih oko 90%, činilo seljaštvo. Početkom 19. stoljeću u Dalmaciji je pučko i srednje školstvo bilo posve nerazvijeno, postojale su ponegdje u malom broju javne škole dok su u većim mjestima postojale privatne škole. Djeca su se uglavnom školovala u franjevač-

kim i isusovačkim školama. Što se tiče djece pučana, vladalo je općenito mišljenje, kako piše Urlić, „da im nije ni od potrebe da idu u školu.“ (Urlić, 1919).

Na početku rukopisa Urlić razmatra stanje pučkog školstva u Dalmaciji te ga opisuje nedostatnim i kao glavni razlog njegovog teškog stanja navodi nedostatak učiteljskog kadra (učiteljskih pripravnika) koji su tada uglavnom činili svećenici. Učitelji su se obrazovali na rijetkim tromjesečnim i polugodišnjim tečajevima, što je bilo nedovoljno za stjecanje znanja iz metodike poučavanja. Krivce zbog čega nije došlo do razvoja pučkog školstva Urlić vidi u austrijskoj upravi, talijanskom činovništvu u Dalmaciji i neizvođenju nastave na narodnom jeziku, ali neizravno i posve neprosvjećenom stanovništvu u Dalmaciji. Tako navodi u rukopisu: „Svega je gotovo u tim školama nedostajalo, što čini pučku školu blagoslovenom po narod ustanovom. Učitelji su bili samo površno u svojoj struci obrazovani, nije bilo nikakvih pomoćnih sredstava, nije bilo nikakvih pomoćnih učila, školske zgrade kukavne, udbenici neprikladni, nadzor slab ili nikakav. Seljaci nijesu shvatali koliko će to poslije u životu koristiti njihovoj djeci, ako bar nauče čitati i pisati. Oni u svom velikom nemaru nijesu nigda školu držali za blagodat već za teret, koji im hoće gospoda da naprte na leđa. Draže bi njima bilo, da su im djeca kao i otprije pomagala raditi u polju i čuvati blago na paši, nego da veći dio dana tobože dangube u školi. Radi toga držali su učitelja za nekoga nametnika, koji im djecu otimlje od posla, koga još moraju svojim žuljevima uzdržavati. U zimsko doba mnoga siromašna djeca radi bosotnije i golotinje nijesu mogla ni polaziti škole da su i htjela.“⁶

Godine 1848. pod ministrom obrazovanja i vjera grofom Leopoldom von Thunom (1811.- 1888.) provedena je reforma srednjeg obrazovanja. No usprkos tomu u Dalmaciji sve do 1869. nije provedena nikakva temeljna školska reforma sve do donošenja pokrajinskog *Zakona o nadziranju škola 8. veljače 1869.* i državnog *Zakona o načelima nastave u pučkim školama 14. svibnja 1869. godine* (Horbec, Matasović, Švoger, 2017). Dalje u tekstu Urlić navodi više vrlo zanimljivih podataka o razvoju školstva u Dalmaciji u 19. stoljeću, ali vrlo neselektivno i nekoherentno – iz čega je vidljivo da je to zapravo samo određeni nacrt odnosno torzo nastavka njegova djela iz 1919. godine „Crtice iz dalmatinskoga školstva: od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.“

U drugom poglavlju rukopisa pod naslovom „Graditeljska škola u Splitu“ Urlić prikazuje vrlo kratko osnovne podatke o počecima te škole. Naime, početkom stručnog obrazovanja za građevinska zanimanja u Dalmaciji smatra se 10. veljače 1907. godine kada se otvara Obrtnička strukovna škola s Javnom dvoranom risanja. Škola je nastala nakon reorganizacije Obrtničke škole usavršavanja, koja je djelovala

⁶ Vidi prilog Urličevog rukopisa dalje u tekstu.

od 1890. godine.⁷ U istom poglavlju piše i o šegrtskim večernjim školama usavršavanja u Dubrovniku i Zadru koje su počele raditi 1897. godine. Navodi i osnivanje „večernjih škola usavršavanja“ u Kotoru i Šibeniku da bi od školske godine 1913./14. postojala u Korčuli potpuno uređena stručna škola za obrtno crtanje s četiri odjela.

U trećem poglavlju pod naslovom „Trgovačke škole“ Urlić navodi da je početkom 20. stoljeće počelo njihovo osnivanje u Dalmaciji s nizom detalja o osnivanju i aktivnosti tih škola da bi u slijedećem poglavlju „Poljodjelske škole“ opisao osnivanje školskih vrtova u osnovnim (pučkim) školama, a zatim dosta kasnije 1870-ih godina i otvaranje poljodjelskih, naročito vinogradarskih tečajeva. Tako je u Splitu školske godine 1872./1873.. otvorena takva škola (tečaj) koja je kratko trajala zbog nedostatka učenika. Školske godine 1881./1882. otvoren u Šibeniku uz građansku školu ratarski tečaj – jedan u Trogiru, a drugi u Šibeniku. No, prema Urliću oba su tečajeva slabo doprinosila napretku poljoprivrede u Dalmaciji. Napokon je prava poljodjelska škola otvorena 1887. u Dubrovniku, a zatim su slične škole otvorene u Splitu i Kninu. Urlić opisuje teškoće oko osnivanja i rada tih škola. Ovdje se rukopis i završava.

I ovaj rukopis (koji na žalost nije završen) svjedoči koliko je Urlićevo tiskano djelo iz 1919. godine „Crtice iz dalmatinskoga školstva: od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.“ važno. Činjenica je da se ono i u suvremeno doba u znanstvenim radovima i knjigama navodi kao referentno djelo za to razdoblje hrvatskog odnosno dalmatinskog školstva (Bralić, 2010, Kuić, 2008). Urlićev rad bio je obilan i vrlo pozitivno prihvaćen u akademskim krugovima. Njegovi radovi tiskani u brojnim novinskim listovima i časopisima zahtijevali bi pisanje kompletne bibliografije te bi nam tek tada opseg njegova rada bio jasan. Stoga ovdje u prilogu dajemo u prijepisu njegovo nedovršeno djelo „Crtice iz dalmatinskog školstva. *Školstvo za austrijske uprave 1814–1918.*“ kao prilog poznavanju rada na povijesti hrvatskog školstva s napomenom da je izostavljeno nekoliko zadnjih poglavlja iz toga rukopisa jer se tekst manje-više ponavlja. Rukopis je pisan arhaičnim hrvatskim jezikom i on je ostavljen kakav je napisan u originalu. Intervencija u tekst nije bilo tek su ponegdje objašnjeni neki događaji i unesene biografije osoba u bilješkama.

⁷ Graditeljsko-geodetska tehnička škola Split. <https://ggts.hr/2017/12/11/obilježavanje-110-godina-strukovnog-obrazovanja-arhitekturi-gradevinarstvu-te-40-god-geodezije/> (pri-
stupljeno 15. VII. 2024.)

Šime Urlić: CRTICE IZ DALMATINSKOG ŠKOLSTVA (II. Svezak) ŠKOLSTVO ZA AUSTRIJ. UPRAVE 1814. – 1918.⁸

a) pučke škole.

G. 1816. dalmatinska je vlada predlagala dvorskom povjereništvu za nauke u Beču, da se po dalmatinskim župama osnuju tercijalne škole (niže početne škole), u kojima bi se djeca poučavala u čitanju i pisanju talijanskom i hrvatskom (ilirskom), nešto od računanja i nauka vjere. Dvorsko je povjereništvo odgovorilo, da nema ništa protiv podizanja takovih škola, ali da se ne hiti njihovim osnivanjem. Ono je iz iskustva znalo, da je uzalud osnivati na papiru škole, ako nema za njih kolikogod osposobljenih učitelja. Stoga nije htjelo upasti u istu pogrešku, u koju je bila upala prva austrijska uprava, a i francuska vlada, koje su naređivale podizanje pučkih škola, a da se nijesu pobrinule za potreban učiteljski podmladak. Radi toga je naredilo, da se najprije s pomoću svećenika prokušanih u učiteljskoj službi osnuje u Zadru kao glavnome gradu normalna (uzorna) škola, u kojoj će polaziti tečaj metodike od šest mjeseci budući učitelji glavnih škola (viših početnih škola), a da se u drugu u Splitu, Dubrovniku i Kotoru podignu četverorazredne škole u kojima će polaziti tečaj metodike od tri mjeseca budući učitelji tercijalnih škola. U isto je doba naložilo da se u Makarskoj, Hvaru i Šibeniku kao u budućim mjestima biskupa osnuju trirazredne škole. G. 1823. dvorsko je povjereništvo za nauke izdalo za obrazovanje učitelja naročite propise, koji su u glavnom vrijedili sve tamo do g. 1848. Za polazak tečaju u zadarskoj normalnoj školi tražilo se od učiteljskog pripravnika, da je svršio četvrti razred glavne škole ili 4 razreda niže gimnazije i da je navršio 18 godina, a za polazak tečaja u glavnim školama zahtijevalo se od pripravnika da je s uspjehom svršio treći razred glavne škole i navršio 16 godina. Nakon položenoga tečajnog ispita iz metodike služili su osposobljeni učitelji kao učiteljski pomoćnici godinu dana pod nadzorom i uputstvom starijega učitelja. Austrijska je vlada nešto više pažnje pokazala za školstvo u Dalmaciji za svoje druge uprave, nego li za prve.

I Nijemac Strakosch-Gesmann u svojoj povijesti austrijskoga školstva nalazi glavni uzrok neuspjeha u pučkoj nastavi u Dalmaciji do godine 1848. u tome, što pučka nastava nije bila u narodnom jeziku.⁹ Austrijska je uprava, kaže, zanemariva-

⁸ Zbog određenih ponavljanja u rukopisu, konstatacija i rečenica napravljene su manje korekcije. Očevidne gramatičke greške u rukopisu su također ispravljene. Kao što je navedeno arhaični stil Urlićevog pisanja je poštovan i prenesen integralno.

⁹ Autor se zapravo zove: Gustav STRAKOSCH -GRASSMAN (1905). *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens*, Vienna.

njem pučke nastave u Dalmaciji i u nekim drugim pretežno slovenskim pokrajinama podala slabo doba, o svojim civilizatorskim sposobnostima. Ali još više od bečke vlade krive su neuspjehu u dalmatinskim pučkim školama pokrajinske školske oblasti. U Dalmaciji su u prvoj polovini XIX. v. činovnici bili gotovo sami Talijanci, od kojih se je mnogo iz Lombardije i mletačke dovuklo u Dalmaciju da nađu prehranu. Ti bahati doseljenici zapremiše gotovo sva sjajnija mjesta u upravi. Mjesto da uče jezik naroda koji ih je hranio, htjeli su, da narod nauči i prisvoji njihov jezik. Treba priznati, da nije tome kriva samo bečka vlada, već još više dalmatinske školske oblasti. U Dalmaciji su prošlog vijeka sve tamo do g. 1860. činovnici bili gotovo sami Talijani od kojih su se mnogi doselili iz Lombardije, Mletačke, da u toj zapuštenoj zemlji nađu zasluge. Ti ljudi bez većih svojih duševnih sposobnosti malo su važili, zapremiše u sva važnija mjesta u upravi i baveći se u toj osiromašenoj zemlji nastojali su je na svaku ruku potalijančiti.

Pored osnovanih tečajeva metodike u zadarskoj normalnoj školi i u druge tri glavne škole, gdje su bila cijela okružja, bio je sličan tečaj osnovan i u zadarskom nadbiskupskom sjemeništu za one mlade svećenike, koji su se kasnije sasvim posvetili nastavi ili su kao dušobrižnici djecu u vjerskim istinama upućivali. Teolozi su sada u sjemeništima učili pedagogiju i s kojom da uzmognu kasnije kao pastiri duša uspješno nadzirati pučku nastavu, koje se je nadzor doskora imao njima predati u ruke. Austrijska je vlada u više navrata zadnjih decenija XVIII. v.¹⁰ zahtijevala od duhovnika, koji su se imali da posvete nastavi, da slušaju prije katoličko-pedagogijska predavanja. Budući da je g. 1804. bio povjeren crkvi nadzor nad pučkom nastavom, vlada naredi 1816. g. da se kler u buduće ima i pedagoški naobražavati, da bi mogao uspješnije nadzirati pučku nastavu.

Učiteljske pripravnice nijesu početka bile dužne da polaze tečaj metodike, već je bilo dovoljno, da ih u njoj uputi koji valjani učitelj ili koja prokušana učiteljica. Prvi put g. 1837. osnovan je i za njih tečaj metodike u ženskoj školi u Splitu. One su morale također polagati ispit iz ručnih radnja pred jednom učiteljicom, koja je bila, upraviteljica koje javne ženske škole. Posve je malo učiteljica u prvoj polovini XIX. v. položilo ispit iz metodike. G. 1835. prijavile su se na učiteljski ispit u Dubrovniku samo četiri kandidatice, inače se je rijetko koja prikazala na učiteljski ispit.

Od g. 1821. do 1842. polazilo je svega 124 učiteljskih pripravnika tečajeve metodike, ne računajući amo teologe, koji su svršili tečaj metodike u zadarskom nadbiskupskom sjemeništu. Budući da je s raznih razloga broj škola slabo rastao prvih godina, tih je spomenutih ispitanih učitelja dovoljno bilo da pokriju otvorena mjesta, pače god. 1833. neki nijesu mogli biti ni namješteni; radi toga vlada koja je malenim

¹⁰ (v.) vijeka.

mizernim potporama spočetka potpomagala učiteljske pripravnike obustavi im svaku potporu, ali kada oko g. 1840. poče pomanjkati učitelja, stade vlada iznova dijeliti 20 stipendija od 90 ili 60 forinti prema tomu, kako je koji kandidat kanio položiti tečaj u zadarskoj normalci, koji je sada trajali 9 mjeseci mjesto predašnjih šest, ili tečaj u Splitu, Dubrovniku i Kotoru, koji je također bio povišen od 3 mjeseca na šest. Od toga doba opet poče znatno rasti broj učiteljskih pripravnika, koji su polazili tečajeve metodike.

Za uzdržavanje pučkih škola imalo se osnovati dvije zaklade „mjesna“ iz koje su se imale uzdržavati provincijalne seoske i malo varoške škole i „opća zemaljska školska zaklada“, iz koje su se imali prije svega podmirivati troškovi za glavne škole i normalku u Zadru, a do potrebe doprinijeti što god i uzdržavanju tercijalnih škola. Drugim riječima kazano: glavne škole sa normalkom u Zadru imala je uzdržavati država, a tercijalne škole općina, učitelji su zadarske normalke i glavnih škola bili dobro plaćeni, dok je učitelj tercijalne škole od g. 1825. unaprijed imao dobivati na godinu od općine po 130 forinta, a njegov pomoćnik, ako ju je imao samo 70 forinti. Zadarska normalka i glavna škola u gradovima bile su dobro uređene i dobrim nastavničkim osobljem opskrbljene. Što se tiče tercijalnih malovaroških i seoskih škola te su bile za sve vrijeme prve polovine XIX. vijeka uopće loše, a gdjegdje posve loše. Uzrok je tome glavni bio, što je njihovo uzdržavanje bilo upućeno na siromašnije općine, koje su o svojem trošku imale uzdržavati ne samo učitelje već se brinuti i za školske prostorije i namještaj, dok se je u gradovima za sve to država brinula. Svega je gotovo u tim školama nedostajalo, što čini pučku školu blagoslovenom po narod ustanovom. Učitelji su bili samo površno u svojoj struci obrazovani, nije bilo nikakvih pomoćnih sredstava, nije bilo nikakvih pomoćnih učila, školske zgrade kukavne, udbenici neprikladni, nadzor slab ili nikakav. Seljaci nijesu shvatali koliko će to poslije u životu koristiti njihovoj djeci, ako bar nauče čitati i pisati. Oni u svom velikom nemaru nijesu nigda školu držali za blagodat već za teret, koji im hoće gospoda da naprte na leđa. Draže bi njima bilo, da su im djeca kao i otprije pomagala raditi u polju i čuvati blago na paši, nego da veći dio dana tobože dangube u školi. Radi toga držali su učitelja za nekoga nametnika, koji im djecu otimlje od posla, koga još moraju svojim žuljevima uzdržavati. U zimsko doba mnoga siromašna djeca radi bosotnije i golotinje nijesu mogla ni polaziti škole da su i htjela.

Glavni uzrok neuspjeha u pučkoj nastavi u Dalmaciji do g. 1848. kao što i u nekim drugim austrijskim pokrajinama nalazio je sam Nijemac Strokosch-Gessmann¹¹ u tome, što pučka nastava nije bila u narodnom jeziku. Austrijska je uprava, kaže, zanemarivanjem pučke nastave u Dalmaciji i u nekim drugim austrijskim pokraji-

¹¹ Vidi bilješku 9.

nama sa pretežno slovenskim žiteljstvom dala slab dokaz u svojim civilizatorskim sposobnostima. Sve su te škole bile talijanske te se u njima hrvatski jezik, materinski, većini učenika nije ni predavao. S prosvjećivanjem one su donosile i otrov našem narodu, te i onako već odnarođene naše primorske gradove gotovo potalijančilo u prvoj polovini XIX. vijeka. Što se tiče Dalmacije držim, da nije tomu kriva samo bečka vlada, već još više dalmatinske pokrajinske oblasti, naročito školske. U Dalmaciji su pod austrijskom upravom u prvoj polovini XIX. v. bili gotovo sami talijanski činovnici, od kojih su se mnogi dovukli iz Lombardije i Mletačke, da u Dalmaciji nađu prehrane i usluzbe.¹² I toveći se oni dobro u toj siromašnoj zemlji na štetu domaćega elementa, gledali su je na svaki način potalijančiti. Ti doseljenici mjesto da uče jezik naroda koji ga je hranio, tražili su od naroda da uči jezik svojih od kojekuda dospjelih činovnika, a svoj zanemaruje. To je bilo ono žalosno doba, koje u malo riječi ovako označuje M. Pavlinović g. 1863. u dalmatinskom saboru: „Mi koji sjedimo ovdje, svi smo rođeni pod jarmom i samovlađa, po učionam tuđim jezikom dušu nam narodnu otrujali“.¹³ Budući da se je to radilo na štetu slovenskog

¹² Ovaj odlomak se ponavlja, ali ostavljen je da se ne prekida kontinuitet rukopisa.

¹³ Mihovil Pavlinović, hrvatski političar i književnik (Podgora, 28. I. 1831. – Podgora, 18. V. 1887.). Jedan od najistaknutijih predstavnika hrvatskog narodnog preporoda i Narodne stranke u Dalmaciji. Pohađao je bogosloviju u Zadru i franjevačku bogosloviju u Makarskoj, koju je završio 1854. Iste je godine bio zaređen pa je započeo služiti kao župnik u Drašnicama kraj Makarske, a od 1855. do 1870., kada se posvetio isključivo političkom i književnom radu, bio je župnik u Podgori. Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru (1861), u doba prevage Autonomaske stranke u Dalmaciji, održao je prvi govor na hrvatskom jeziku. God. 1862. bio je jedan od pokretača i glavni suradnika glasila Narodne stranke *Il Nazionale, periodico politico e letterario* (s prilogom *Narodni list*), u kojem je objavljivao članke namijenjene najširim slojevima dalmatinskog puka radi buđenja njegove nacionalne svijesti. God. 1865. bio je izabran za zastupnika u Hrvatskome saboru, a od 1873. bio je zastupnik u Carevinskome vijeću. Njegova dugogodišnja borba za položaj hrvatskog jezika rezultirala je prihvaćanjem njegova prijedloga da se hrvatski jezik uvede kao službeni u sve dalmatinske državne urede (1883). Zauzimao se za hrvatsku samostalnost, cjelovitost i ustavnost u okviru južnoslavenske zajednice te za preuređenje Austro-Ugarske Monarhije na federalističkom načelu. Osim političke, zapažena je i njegova prosvjetiteljska djelatnost i nastojanje oko otvaranja narodnih čitaonica. Svojim priložima surađivao je i u glasilima i časopisima *Glasnik dalmatinski*, *Iskra*, *La Dalmazia cattolica*, *Narodni koledar*, *Pozor*, *Vienac*, *Zatočnik* i *Obzor*. U književnom radu slijedio je svoje temeljne političke zamisli pa su sva njegova književno-publicistička djela (članci, govori, pjesme, putopisi, sakupljanje narodnih pjesama, zagonetki i poslovice) bila podređena nacionalnom osvješćivanju dalmatinskog puka (*Ognjišar*, 1864; *Kotari i župnikovanje*, 1867; *Pjesme i besjede god. 1860–72.*, 1873; *Razgovori*, 1876; *Pučki spisi*, 1876; *Narodna pjesmarica*, 1879; *Puti (god. 1867–75)*, 1888). Matici hrvatskoj predao je 211 istarskih i primorskih poslovice, a 4000 do 5000 riječi JAZU za njezin *Rječnik*. Ostala djela: *Različiti spisi* (1875), *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.* (1882), *Hrvatski razmišljaji* (1884). Mihovil Pavlinović, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pavlinovic-mihovil> (pristupljeno 16. VII. 2024.)

elementa, bečka vlada nije sprečavala talijanskog činovništva u njegovoj raboti, jer još osvješćivanje hrvatskog elementa nije bilo po čudi. God. 1838. bilo je 13 škola, u kojima se je učilo sve talijanski. To su bile glavne škole u gradovima, koje su se jedino mogle i nazivati u pravom smislu riječi školama, dok ostale toga imena nijesu ni zaslužile. Od posljednjih su bile 42 tercijalne škole, u kojima se je imalo predavati talijanski i hrvatski, ali je pouka i u njima bila gotovo samo talijanska. Istom nakon g. 1840. uvodi se i hrvatski ili srpski jezik u gđekoju školu kao nastavni i to naročito kod pravoslavnih u Boci Kotorskoj, pa ga nalazimo kao nastavnoga g. 1849./50. u 12 škola, a talijanski u 18, dok je pouka u 127 škola imala biti i talijanska i hrvatska, ali je kao što je već prije bila uglavnom talijanska.

G. 1848. dođe kao vjesnica boljih dana potlačenim austrijskim narodima i u školskom pogledu. Ako je kadikad i na drugim nekim državama razvoj školstva zavisio o političkim prilikama, to je po gotovo u Austriji. Vlada se je austrijska jedino tada prihvaćala školskih reforama, kad bi je na to ponukale političke prilike. Tko se je desilo i g. 1848. kada je prvi put u Austriji osnovano ministarstvo nastave. Iako se u Dalmaciji, kao što i u drugim nekim pokrajinama austrijskim, nije provela s pogledom na pučko školstvo nikakova korjenita reforma sve tamo do g. 1869., ipak su se počele uklanjati već od g. 1848. neke zapreke, koje su dotle znatno sprečavale napredak pučkoga školstva. Prije svega stalo je raditi oko bolje naobrazbe pučkih učitelja. Tako ministarstvo nastave odmah g. 1848. naredi, da tečaj metodike za obrazovanje pučkih učitelja ima (biti) unapred i to u četverorazrednim glavnim školama u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. U Kotoru se ne prijavi za tečaj ni jedan đak, a u druga tri grada upisa se svega 13 đaka. G. 1849./50. otvoriše se dvogodišnji tečajevi za učiteljske pripravnike, ali se ne prijavi ni jedan učenik, te se istom g. 1852./53. mogao takav tečaj oživotvoriti u Zadru.

Već g. 1848. bilo je istaknuto u „nacrtu osnove za javno školstvo u Austriji“, da se djeca u pučkim školama imaju poučavati u materinskom jeziku. Dalmatinski zastupnici Petranović i Ivičević¹⁴ na Konstitutivnom carevinskom vijeću g. 1848. između ostaloga predložiše, da se u svakoj dalmatinskoj župi osnuje pučka škola s hrvatskim nastavnim jezikom na vladine troškove, da se u Splitu i Dubrovniku podignu preparandije s hrvatskim nastavnim jezikom i da se ljudima vještim hrvatskom jeziku povjeri prevođenje udbenika na hrvatski. Iako se vlada oglušila na takove prijedloge, ipak naredi da se u učiteljskim tečajevima metodika gramatika ima predavati na materinskom jeziku učenika, suviše da se ostali predmeti imaju poučavati po mogućnosti u onom jeziku u kome će kandidati kasnije kao učitelji poučavati. No dalmatinske oblasti i ne obazreše se na tu jezičku naredbu, pa se je i dalje sve pou-

¹⁴ Božidar Petranović i Stjepan Ivičević.

čavalo talijanski. Ministarstvo je nastave također g. 1855. izdalo naredbu, po kojoj je materinski jezik učenika imao biti nastavni u pučkim školama. Ali nema traga da su se dalmatinske školske oblasti osvrnule na tu naredbu. Kao dopunjenje od 1855. izdade ministarstvo 1858. novu naredbu, po kojoj su se imale lučiti hrvatske škole od talijanskih u Dalmaciji. U svakoj školi ima poučavanje počinjati u materinskom jeziku učenika, to jest hrvatskoj djeci u hrvatskom jeziku, a talijanskoj u talijanskom. Stoga je trebalo da školske oblasti paze da se namještaju samo takovi učitelji, koji poznaju materinski jezik svojih učenika. U seoskim učionicama, gdje nema pomiješana pučanstva, nije trijeba da učenici uče drugi zemaljski jezik. Naprotiv treba da se pored materinskoga jezika uči drugi zemaljski jezik u svim glavnim školama pokrajine, u školama gdje je pučanstvo pomiješano, zatim u školama gdje pučanstvo iako nije pomiješano traži pouku i u drugom zemaljskom jeziku. Kao potrebnu raznih razloga. Namjesništvo dalmatinsko ima odrediti u kojim se školama pored materinskoga jezika ima učiti i drugi zemaljski jezik. Vjeronauk se ima uvijek predavati u onom jeziku koji je materinski jezik sviju učenika ili većega dijela. I te su vladine naredbe još za neko vrijeme ostale mrtvo slovo. Isto tako nas uvjeravaju naši tadanji najbolji narodni ljudi Partrošević(?) i Klaić¹⁵ u svojim govorima u dalmatinskom saboru g. 1863., 1864. Prije je svega zabilježiti, da vladini podaci iz tog doba o broju škola s hrvatskim nastavnim jezikom nijesu ni najmanje pouzdani. Dosta je bilo da učenici imaju hrvatsku početnicu u rukama, škola se je njihova držala za hrvatsku, dok se je naprotiv u svim tobožnjim hrvatskim školama pučkim gotovo sve učilo talijanski i upotrebljavali se u glavnome talijanski tekstovi sve tamo otprilike do g. 1880.

Kada su g. 1884. u dalmatinskom saboru prekoravali školske oblasti, zašto već ne poprave stare hrvatske školske tekstove priređene još oko g. 1835., nadzornik je Bakotić¹⁶ kazao kako su se uopće sve tamo do njegova nadzornikovanja malo upotrebljavali hrvatski tekstovi i u takozvanim hrvatskim pučkim školama. „Što se tiče prigovora na iste ću malo dogovoriti u koliko smijem, da su gospoda sišla s pravoga

¹⁵ Miho Klajić.

¹⁶ Antun Bakotić, hrvatski fizičar, pedagog i književnik (Kaštel Gomilica, 4. XI. 1831. – Zadar, 13. I. 1887.). Studirao matematiku i fiziku u Veneciji i Beču. Bio je profesor hrvatske gimnazije u Rijeci, ravnatelj niže realke u Šibeniku, zatim Velike gimnazije u Splitu te nadzornik osnovnih škola. Među prvima objavljivao prirodnoznanstvene knjige na hrvatskom jeziku. Pisao popularno-stručne rasprave o vinarstvu, elektricitetu, magnetizmu i astronomiji, surađivao na Šulekovu *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku* znanstvenog nazivlja. Jedan od prvaka narodnoga preporoda u južnoj Hrvatskoj, zaslužan za uvođenje hrvatskog jezika u škole, kao i za pokretanje *Narodnog lista*. Objavio knjigu *Vinarstvo* (1867.), a posmrtno mu je objavljen roman *Raja* (1890.), koji tematizira progone i patnju kršćana u Bosni. Antun Bakotić, <https://enciklopedija.hr/clanak/bakotic-antun-karlo> (pristupljeno 16. VII. 2024.)

stanovišta. Povelj su riječ o knjigama kakve su sada, veleć da su se mogle već davno popraviti. Nu gospoda moja za koga, kada prije i na kojem temelju? Koliko se tih knjiga do zadnjih godina rasprodavalo u Dalmaciji? Koliko je učiona bilo uređenih u čisto hrvatskom jeziku? Ja sam se isti osvjedočio, kad se je pisao i govorilo, da se u toj učioni obuka vodi u hrvatskom jeziku, da je to bila puka opsjena, jer je učitelj rabio isključivo talijansku knjigu. Pa dok je rasprodaja hrvatskih knjiga bila neznatna, nisu se stoga knjige mogle ni priređivat da se opet štampaju. Zastupnici su vladi prigovarali, da učitelji ne poznaju narodnoga jezika, a vlada je upravo neistinito im odgovala, da svi učitelji poznaju narodni jezik. Da je većina učitelja razumjela hrvatski, a možda i govorila, to je živa istina, ali ti ljudi svršivši pučke škole i tečaj metodike samo na talijanskom jeziku i ne učeći u njima ni slovo hrvatski, na mukama su bili, kad su imali što hrvatski da napišu, a kamo još da druge uče. Kad bi te „siromake“, kako ih Pavlinović zove, tko pitao, zašto djeci hrvatski ne predavaju, odgovorili bi na svoje opravdanje, da ljudi ne poznavaju jezika ne predaju hrvatski.

Da se je pučko školstvo nalazilo u jadtinim prilikama i poslije g. 1860, to potvrđuje najbolje i zemaljski odbor dalmatinski u kojemu su tada sjedili sve sami narodni protivnici, koji također kore i krive vladu radi njezina nemara za pučko školstvo. Po izvještaju zemaljskog odbora od g. 1863. bilo je g. 1862. u Dalmaciji svega 220 pučkih škola, i to 130 redovitih škola glavnih i tercijalnih, 60 pomoćnih, 25 ponavljaonica i pet obrtnih škola. Kad bi čovjek gledao na sami broj škola opet bi mogao biti zadovoljan, ali razabere li malo bolje kako su bile te škole, onda može kazati, da bi u popisu imalo biti navedeno samo onih 130 redovitih škola, jer ono 60 pomoćnih škola, što su ih uzdržavali privatno od svoje dobre volje župnici za kakovo malo nadarje na bi još uživalo ni ime na škole. Ni ponavljaonice po izvaji samih talijanskih zastupnika ne bi se imale ubrajati među škole, jer su one postojale samo na papiru. Tih je 220 škola polazilo oko 8.000 učenika. Dakle je dolazilo oko 36 učenika na jednu školu. Budući da je pučanstvo g. 1862. brojilo oko 433.000 duša, to je jedna škola dolazila na 1968 duša. Pogledamo li na krajeve u kojima su škole bile osnovane, nalazimo veliku razliku. Općine obrovačka, benkovačka, kistanjska, skradinska, drniška, kninska, kliška, sinjska, mučka, vrlička, imotska, makarska, opuzenska, vrgorska, stonska i cavtatska sa oko 177.000 imale su samo 25 redovitih i 6 pomoćnih škola, svega 31.¹⁷

Te su škole bile uopće slabo pohađane, na pr. benkovačku je polazilo samo 8 učenika, vrgorska 14 itd. G. 1862. od djece koje su od 6 do 12 godina bila dužna na polazak škole, polazilo je samo 16%. Koliko je vladi bilo stalo do pučkih škola i do učenja hrvatskog jezika u školama može se i po tome suditi, što je škole nadzirao

¹⁷ Urlić je greškom napisao „svega 33.“

nadzornik Lahkotzky, koji nije ni razumio hrvatski, a nešto je samo malo natučao talijanski. Novi školski zakon dobro je poznat pa stoga bi suvišno bilo o njemu i govoriti. Sreća je bila što je narodna stranka g. 1870. dobila većinu u dalmatinskom saboru, te je upravo nju zapao udio da učestvuje u provođenju novog školskog zakona od 1869. kojim upravo počinje obnova austrijskog pučkog školstva. Sve preinake što ih je u državnom školskom zakonu zemaljski odbor, koji je već bio u narodnim rukama u dogovoru s pokrajinskim školskim vijećem bio podnio saboru pokrajinskom na prihvata, a ovaj ih je prihvatio, bečka je vlada potvrdila. Potvrdom pokrajinskog zakona od g. 1871. o osnivanju, uzdržavanju i pohađanju pučkih škola i o odnošaju učiteljskih prava, udaren je čvrst temelj na kojem se je odsele mogla stalno i sigurno razvijati pučka nastava u Dalmaciji. Tim se zakonom u jednu ruku ustanovljuje obvezna i besplatna obuka, a u drugu se zajamčuje stalan i redovit položaj učiteljima. Sve te lijepe uredbe nijesu mogle da zadovolje pučke učitelje stoga, što su im plate i nakon potvrde pokrajinskoga školskog zakona bile slabe, premda kudikamo bolje nego prije 1870. Prije je ono malo učitelja glavnih škola u gradovima bilo prilično plaćeno od vlade, ali je većina ostalih učitelja koje su općine plaćale, dobivalo samo po 200 for. na godinu. Sad su naprotiv učitelji imali petogodišnje doplata od 50 ili 40 forinta, imali su pravo na mirovinu oni i njihove udovice i sirote poslije njihove smrti. Učitelj je prvoga razreda dobivao 400 for., a učitelji drugoga razreda 300 for. Koju godinu kasnije plate su im bile nešto povišene.

Iako su nam tužbe učitelja radi slabih plata nakon g. 1871. razumljive, ne smije se naprečac osuđivati ova zemaljska zastupništva zašto im zahtjevima nije odmah udovoljilo. Ta novim školskim zakonima pokrajina je na se naprtila silan teret, kojemu je ona s početka jedva mogla odoljevati. Već g. 1873. potrošilo se na pučko školstvo u Dalmaciji 302.000 kruna, a g. 1890. narastoše troškovi na 1,025.466 kruna. Prije proglašenja novog školskog zakona država je u Dalmaciji o svom trošku, kao što je već rečeno, izdržavala glavne škole u gradovima. Suviše je ona u razdoblju od 1860.-1870. podupirala seoske škole sumom od kojih 10 ili 11 hiljada forinta. Nakon godine 1878. dvostruk je bio državni prinos za prvih desetak godina za pučko školstvo. Prvi je njezin prinos bio redovit predviđen već paragr. 66 temeljnog školskog zakona od 1869. Država je imala svake godine unapredak toliko doprinositi za pučko školstvo, koliko je do toga prinosila. Po propisima spomenutog paragrafa 66 bila je suma za Dalmaciju ustanovljena jednom za uvijek u iznosu od 41.654 for. Tu je sumu država redovito svake godine isplaćivala pokrajinskoj učiteljskoj zakladi, koja je od 1873. providala za sve školske potrebe. Drugi je prinos bio vanredan određen od godine do godine za gradnju školske zgrade, nabavu školskog pokućstva i oruđa. Nakon mnogo moljakanja je bečka vlada uvidjela, da se s novčane oskudice ne može da razvija pučko školstvo u Dalmaciji udijelila je izvanredno g. 1907. 150.000 kr. koju naredne

godine poveća 300.000 kruna. Tu je izvanrednu sumu država nastavila i dalje doprinostiti za podupiranje pučkog školstva u Dalmaciji.

Sreća je bila što je narodna stranka 1870. dobila većinu u dalmatinskom saboru, te ju je tako zapalo da učestvuje u provođenju novog školskog zakona (PERIĆ, 1978).¹⁸

Kao veliku vrlinu novog temeljnog školskog zakona isticali su neki govornici u zastupničkoj kući carevinskog vijeća i u gospodarskoj kući, što je znatno povećao naobrazbu učiteljskih pripravnika, budući da je od njih tražio, da s uspjehom svrše 4 razreda preparandije ili bar tri kao u Dalmaciji. Da učiteljski pripravnici kolikogod nadoknade onu godinu, što su je manje učili u dalmatinskim preparandijama, pripuštali su se na ispit osposobljenja istom nakon tri godine vježbanja u učiteljskoj službi nakon položenog ispita zrelosti, dok su crtali u drugim austrijskim pokrajinama, koji bi svršili 4 razreda preparandije pristupali na ispit osposobljenja nakon dvije godine vježbanja. Novi je zakon zatekao u Dalmaciji tri učiteljske škole, dvije za učitelje, a jednu za učiteljice. Nastavni je jezik bio hrvatski jedino u dvogodišnjem učiteljskom zavodu u Arbanasima, osnovanom g. 1866. dok je u muškom dvogodišnjem zavodu u Zadru i u dvogodišnjem ženskom kod sestrica milosrda u Dubrovniku bio talijanski. Budući da se je narod uvođenjem ustava nakon g. 1861. sve to bolje počeo osvješćivati, narodne su općine preko svojih zastupnika uporno tražile da se ove škole pohrvate. Nesmisao je bio uzdržavati još posebno preparandiju talijansku za ono malo pučkih škola talijanskih, pa stoga g. 1870./71. bi ukinuta talijanska preparandija u Zadru. Bila je ona žrtva dalmatinskih talijanaša znala postići od školskih pokrajinskih vlasti, da se je u hrvatskoj preparandiji u Arbanasima uveo talijanski jezik kao nastavni pored hrvatskoga od g. 1871./72. Ministarstvo je g. 1870. bilo protiv te je htjelo, da se u arbanskoj preparandiji uvedu paralelni razredi s hrvatskim i talijanskim jezikom pod upravom jednoga čovjeka. Kasnije se priklonilo prijedlogu pokrajinskih vlasti da se u zavodu uvede utrakvijam. Koncem g. 1869./70. ministarstvo je kanilo zatvoriti i žensku preparandiju u Dubrovniku. Školstvo se pokrajinsko na to izjavilo, da nije moguće odmah naredne školske godine 1871./72. otvoriti novu

¹⁸ U Zadru se 25. kolovoza 1870. sastao Dalmatinski sabor nakon izbora u kojima su prvi put velikom većinom pobjedili članovi Narodne stranke. Za predsjednika Sabora izabran je Stjepan Mitrov Ljubiša. Od obnavljanja parlamentarnog života u Monarhiji 1861. službeni jezik u Dalmatinskom saboru bio je talijanski no upotrebljavao se i hrvatski jezik, a zapisnici su pisani samo talijanskim jezikom. Od toga povijesnog zasjedanja Dalmatinskog sabora zapisnici su se vodili na hrvatskom jeziku. Hrvatski jezik postao je službeni jezik Dalmatinskog sabora tek 1884. godine. Vidi detaljnije: PERIĆ, I. (1978). *Dalmatinski sabor, 1861.-1912.* (1918.) godine, Centar Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zadar.

državnu žensku preparandiju, pa je stoga potrebno da se i dalje uzdržava u rukama koludrica.

Ministarstvo popusti mišljenju pokrajinskog školskog vijeća, ali ga u isto doba opomene, neka se odmah pobrine za drugu žensku preparandiju, u kojoj će se podučavati hrvatski. Budući da koludrice nijesu mogle zadovoljavati zakonskim uvjetima, što ih je ministarstvo od njih tražilo, g. 1875. ministarstvo im ne dopusti da otvaraju trećega razreda u zavodu. Zavod je još kukavno životario do g. 1880., te se napokon za uvijek zatvorio. Njegovu je propast pospješilo i to, što je uprava u Dubrovniku 1875./76. otvorila ženska državna preparandija jezični utrakvijum. Napokon su se uvjerile i dalmatinske školske oblasti, kako je to jalov posao tražiti od težačkih sinova, kakvi su većinom bili preparandisti, da pored tolikih drugih predmeta u samo tri godine nauče jedan tuđi jezik, pa stoga predloži 1879. g. da se hrvatski jezik uvede kao nastavni u arbanasku i dubrovačku preparandiju. Ministarstvo pristane da se odmah g. 1879./80. uvede u muškoj preparandiji u Arbanasima, a g. 1880. takođe odobri, da se uvede i u žensku preparandiju u Dubrovniku. Koji se je učiteljski pripravnik u Dalmaciji htio unapred osposobiti za talijanske pučke škole, polazio je talijansku preparandiju u Zairi (Istri), dok se talijanski jezik u dalmatinskim preparandijama učio kao slobodan predmet.

Nije samo utrakvijam između 1870.-1880. sprečavao napredak dalmatinskim preparandijama, već i nova ustrojbeno osnova od 1874. Vrijeme od 1867.-1879. može se nazvati vremenom njemačke premoći u Austriji. Njemačka liberalna stranka, koja je kroz sve to vrijeme kad se izuzme ono 9 mjeseci g. 1871. (Hohenwartovo ministarstvo od 4. februara do 26. oktobra 1871.) gospodovala je na svakom području u Austriji, uredila je školstvo u naprednom duhu, ali u isto doba u njemačkom, na štetu u mnogočemu drugih naroda. S pomoću škola je njemačko liberalno ministarstvo kao najpodesnije oružje podupiralo i širilo i onako milovano nijemstvo u svoj državi. Tadašnjem ministarstvu nastave Stromayru više je bilo na srcu da se nijemstvo širi, nego unapređuje obrazovanje pučkih nastavnika, pa je nastojao u novoj ustrojbenoj osnovi da se unapredak uči njemački i u onim preparandijama kao obavezan predmet.

... Udijelio je g. 1861./2. 20 potpora, i to od 10 do 30 for., a 10 do 50 for. učiteljskim pripravnicima, koji bi učili i hrvatski. Nadario je pet osoba sa po 100 for. u Zadru, Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, koje su se istakle u proučavanju hrvatskoga jezika. Po vladinoj naredbi do god. 1863. pokrajina je trošila po 1.000 for. na godinu za nadarja onima, koji su u zagorskoj Dalmaciji zatirali i ubijali divlju zvjerad, navlastito vukova. Budući da je u Dalmaciji takovih zvijeri bilo malo g. 1863. predloži školski odbor u Dalmatinskom saboru, da se unapredak s pomoću te svote iskorenjava u Dalmaciji najškodnija zvijer, neznanje puka, pa stoga iznese

prijedlog, da se tom svotom g. 1863./4. otvori deset pomoćnih škola na selima sa slovenskim nastavnim jezikom. Svaki je župnik za poučavanje u tih 10 škola imao dobiti 80 forinti na godinu, a ostalih se 20 for. imalo potrošiti za nabavu udbenika i drugih učila. S obzirom na to što se je u selu Bristu rodio veliki pučki pjesnik fra Andrija Kačić Miočič, sabor dalmatinski na prijedlog M. Pavlinovića odredi g. 1863. da se g. 1864. udijeli pripomoć od 200 for. pučkoj školi u Bristu, a i u buduće je obećao sabor sjećati se te škole kakovom pripomoći. I u proračunu za 1864. uvršteno je 3.000 for., da se širi poznavanje i učenje jezika narodnoga slovinskoga „među stanovnicima dalmatinskim, koji su odgojeni talijanski“. Iste je godine sabor preporučio zemaljskom odboru, da sastavi nacrt za pučko školstvo i za mušku preparandiju, koja bi se imala podići na pokrajinske troškove. Suviše mu je naloženo od cijeloga sabora, da se zauzme kod vlade, neka bi se svraćala veća pažnja učenju hrvatskoga jezika u srednjim školama. Tadašnji se autonomaši još ne osjećahu Talijanima, već se priznavahu dalmatinskim Slavenima talijanskoga odgoja, samo zazirahu svi bez razlike od združivanja s Hrvatskom, uopće od svakoga hrvatstva. Ta poznata je izjava Bajamontijeva u dalmatinskom saboru od g. 1864.: Slavi ancora domani, Croati mai! (Slaveni i sutra, Hrvati nigda!).¹⁹ Nekoji odličniji članovi autonomaške stranke kao Bajamonti, Lapenna, Milković, Alesani, Giovanegio, postadoše i članovima „Matice dalmatinske“, utemeljene g. 1860. Štaviše liberalno krilo autonomaške stranke, kojemu je kolovođa bio Bajamonti nakon g. 1863. stade se približavati narodnoj stranci i njegovi program od česti prihvatati. To je krilo g. 1864. s narodnom strankom stvorilo u saboru „Slobodno udruženje“ (Uniona liberale) protiv vladinog krila autonomaške stranke

..... Budući da je broj škola s raznih razloga slabo rastao prvih godina, to je spomenuti broj ispitanih učitelja dovoljan bio, da pokriju otvorena mjesta, pače se spominje g. 1838. u nekom izvještaju, da svi dotle ispitani učitelji nisu mogli naći namještenja. Radi toga vlada za više godine obustavi dijeljenje potpora polaznicima

¹⁹ Ante (Antonio) Bajamonti, hrvatski političar, splitski gradonačelnik (Split, 18. IX. 1822. – Split, 13. I. 1891.). Studij medicine završio u Padovi (1849). Nakon toga bio je kraće vrijeme liječnik u Sinju. Napustivši liječničku praksu počeo se baviti komunalnom politikom u Splitu. Tijekom studija prihvatio je ideje talijanskoga narodnog preporoda, koje je 1848. pokušao promicati u Splitu, zbog čega je zakratko završio u zatvoru. Nakon izlaska iz zatvora 1849. izabran je za općinskoga prisjednika, a 1853. imenovan općinskim vijećnikom. Nakon 1860. istaknuo se kao jedan od prvaka dalmatinskih autonomaša. Protiveći se ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, zagovarao je isprva ideju o posebnoj »slavo-dalmatinskoj naciji«, a u drugoj polovici 1860-ih stao se postupno priklanjati talijanskoj nacionalnoj ideji. Spomenuti izbor javno je iskazao 1867. pristupivši Klubu talijanskih zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću. Kao splitski gradonačelnik (1860.–80.) stvorio je od Splita jedno od najjačih autonomaških uporišta. Ante Bajamonti, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bajamonti-ante> (pristupljeno 17. VII. 2024.)

tečajeva metodike. Ali kada uslijed toga oko g. 1840. poče pomanjkavati učitelja, stade vlada iznova dijeliti 20 stipendija od 90 ili 60 forinta prema tomu, kako je koji kandidat kanio polaziti tečaj u zadarskoj normalci ili u višim početnim školama (glavnim) u Splitu, Dubrovniku, Kotoru, jer je sada opet tečaj trajao 9 mjeseci u Zadru, a 6 mjeseci u tri druga mjesta. Od toga doba opet poče znatno rasti broj učiteljskih pripravnika, koji su polazili spomenute tečajeve metodike.

Posve je malo učiteljica u ovom razdoblju položilo ispit iz metodike. G. 1838. prijavile su se 4 kandidatice na učiteljski ispit u Dubrovniku, od kojih je samo jedna bila redovito svršila privatnu žensku školu. Inače se rijetko koje godine prikazala koja na učiteljski ispit (Ströll. a. c. str. 51)

Za uzdržavanje pučkih škola imale su se osnovati dvije zaklade i mjesna, iz koje su se imale uzdržavati pojedine niže mjesne škole i „opća“ zemaljska školska zaklada, iz koje su se imali prije svega podmirivati troškovi za više početne škole (glavne) i za normalnu u Zadru, a samo do potrebe nešto doprinositi i za uzdržavanje nižih početnih škola (trivijalnih). Drugim riječima kazano: više je početne škole sa normalnom u Zadru imala uzdržavati država, a niže početne škole općine.

Učitelji su normalne škole u Zadru bili za ono doba dobro plaćeni, a nijesu loše bili loše nadareni za svoj trud ni učitelji viših početnih škola u sijelima okružja: u Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Tako je njihov upravitelj po odluci od g. 1823. dobivao na godinu po 600 forinta i stan, tri učitelja po 400 for., jedan po 350, dva po 300, pomoćni učitelj po 250, a vjeroučitelj iz vjerozakonske zaklade po 400 forinta. Prilično su bili plaćeni i učitelji trirazrednih viših početnih škola u Šibeniku, Makarskoj.

..... Budući da je prva godina svršila s lošim uspjehom, na pitanje općine, što je tomu razlog, odgovori upravitelj, da je tomu neuspjehu kriv hrvatski jezik. Radi tog šk. g. 1865./6. bi talijanski uveden kao nastavni, među to preuzeo upravu na namjesništvu general Filipović, koji navodi da se u buduće imaju predavati i jedni predmetni hrvatski, a drugi talijanski. U drugom semestru 1867./8. bi hrvatski jezik opet uveden kao nastavni, za sve predmete i to definitivno. Počevši od g. 1872./3. nižoj realnoj gimnaziji dodani su četiri viša četiri razreda humanističke gimnazije, ali se g. 1881./2. i niži razredi pretvoriše u humanistične. Do g. 1854./5. pijaristi²⁰ su imali nastavu u dubrovačkoj gimnaziji, ali je sada preuzeše isusovci, koji u nižoj gimnaziji pridržaše još sustav razrednik učitelja. Ali budući da isusovci nijesu imali učitelja vlada preda zavod u ruke profesora svjetovnjaka. Oko g. 1870. poče se i u dubrovačku gimnaziju uvoditi hrvatski jezik kao nastavni, a 10 godina kasnije u splitsku gimnaziju i realku. Tako su ostajala još 2 srednja zavoda s talijanskim nastavim jezikom u gimnaziji i dvije realke. G. 1897. nastojanjem narodnih poslanika

²⁰ Urlić je greškom napisao „pijanisti“.

bi otvorena u Zadru niža gimnazija s hrvatskim nastavnim jezikom, a g. bi podignuta na višu. To je prigodom austrougarske monarhije najbolje pohađana gimnazija u Dalmaciji. Napokon bi podignuta reforma realne gimnazije u Šibeniku. Za svjetskog rata bila je zatvorena gimnazija u Kotoru te otvorena istom nakon rata. A za talijanske okupacije sjeverne Dalmacije i većine njezinih iz šibenske su gimnazije bili maknuti svi profesori Hrvati i nastava predana talijanskim profesorima, koji je već potalijančije. G. 1921. bi premještena iz Zadra hrvatska gimnazija u Šibenik, gdje i sada postoji pod zajedničkom upravom sa reformom realnom gimnazijom. Nakon odlaska talijanske vojske iz okupirane Dalmacije otvori se nižu reformu realne gimnazije još u Kninu i Sinju. Nakon ujedinjenja vlada više pažnje poklanja srednjim zavodima u Dalmaciji nego pučkim školama. Ona gradi odgojno mjesto odozdo te tako neke zagorske općine nemaju ni jedne pučke škole.

Osnivanje trivijalnih škola, ako se prije ne udari temelj obrazovanju učitelja za takove škole. Nije htjelo upasti u istu pogrješku, u koju je upala prva austrijska uprava, a iza nje francuska uprava, koje su naređivale osnivanje škola, a da se nijesu ni najmanje pobrinule za uzgoj i obrazovanje potrebitih učitelja. Imajući sve to na pameti, dvorsko je povjereništvo za nauke posve razložito naredilo, da se s pomoću nekoliko svećenika već otprije prokušanih u učiteljskoj službi, najprije otvori nekoliko glavnih škola, u kojima će se obrazovati učitelji za trivijalne škole. Makarsko je okružje g. 1818. bilo ukinuto, pa su ostajala samo 4 okružja, u kojima su po propisima imale postojati glavne škole. Ali g. 1821. vlada naredi, da se glavne škole imaju podići ne samo u sijelima okružja, već takođe i u onim mjestima, koja će biti sijela biskupa poslije konačnog uređenja dalmatinskih biskupija, samo s tom razlikom, što su u okružnim mjestima: u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru imale biti glavne škole sa 4 razreda, a u Makarskoj, Hvaru i Šibeniku kao u budućim sijelima biskupa sa 3 razreda. U isto vrijeme (g. 1821.) odredi, da se zadarska glavna škola uredi kao normalka (uzorna) škola poput drugih normalnih škola u glavnim gradovima ostalih austrijskih pokrajina. U njoj su se imali ustanoviti tečajevi za obrazovanje budućih učitelja za glavne škole, kao što su imali u glavnim školama uvesti tečajevi za obrazovanje učitelja za trivijalne škole. Normalna je škola u Zadru već g. 1822. bila potpuno uređena. Upravitelj je dobivao plaću od 700 for. na godinu, vjeroučitelj 600 for., tri učitelja po 500, a druga tri po 400 for., a pomoćnik 250 for. Budući da se je prvi razred dijelio u 2 odsjeka, a isto tako i četvrti razred u 2 tečaja, to je u zadarskoj normalki bilo zapravo šest razreda. U njoj se otvorio prvi tečaj za učiteljske pripravnike za glavne škole, a u glavnim školama 6 mjeseci za buduće učitelje trivijalnih škola. G. 1821. otvoren je tečaj od šest mjeseci u glavnoj školi u Dubrovniku za učiteljske pripravnike trivijalnih škola, a g. 1822. jednak tečaj u Splitu. Da uzmognu i

siromašniji mladići polaziti ustanovljene tečajeve, vlada je počevši od g. 1821. za pet godina doprinosila svotu od 1.440 forinta.

Graditeljska škola u Splitu

Tečaj za klesarstvo 3. odio za promicanje obrta i zadrugarstva. Nije nigda nikakova škola dosele u Dalmaciji našla toliko odaziva kod općinstva koliko ova. Šk. g. 1908./9. upisalo se u nju 811 učenika i učenica, a g. 1909./10. 870. Ali ima nešto što puno smeta da se još viši napredak u njoj ne postizava. Škola nema svoje vlastite zgrade već je smještena tamo amo u više zgrada. Nade je, da će doskora poći za rukom upraviteljstvu općinskom splitskom vijeću i drugim pozvanim čimbenicima, da uklone tu nepriliku i da školu smjeste u svoju naročitu zgradu.

Uspjeh, što se je postizavao najprije u splitskoj dvorazrednoj školi, koja se 1909. prometnula u graditeljsku, zanatlijsku i umjetničku školu, potakao je i stanovnike drugih dalmatinskih gradova, da se bar pobrinu za osnutak šegrtske večernje škole usavršavanja. Još g. 1894. na prijedlog namjesništva dalmatinskoga ministarstvo je nastave u načelu odobrilo, da se u Dubrovniku i Zadru zavede obrtničko-večernja škola usavršavanja izjavljujući da je spremno prema raspoloživim sredstvima potpomagati ih. Ali radi nepredvidivih zapreka njihovo se je otvorenje otešlo sve do g. 1897. Za školu u Dubrovniku pokrajina doprinosi godišnjih Kruna 1.200, a za onu u Zadru s talijanskim nastavnim jezikom doprinosila je sve do godine 1910. godišnjih 1.000 Kruna. Kad je g. 1910. spomenuta škola za obrtničko crtanje prestala, jer se je zavela u vlastitoj zgradi iz zaklade Prominjanina Bakmasa, preminuloga u gradu Zadru.²¹

1) Program 1909./10. c. k. graditeljske i umjetničke škole str. 17. nova slična škola prozvana „Bakmasova industrijalna škola“, zemaljski odbor nije bio više ovlašten da potpomaže obrtničku školu u Zadru, ako se u njoj pored talijanskoga ne uvede i hrvatski kao nastavni jezik. Sabor je dalmatinski dneva 16. oktobra 1910. tako odredio. Ali kuratorij volio se uvijek odreći potpore, negoli dopustiti da se i hrvatski predaje u toj školi, što se je podigla iz zaklade nepismenoga Prominjanina, pokojnog Bakmasa. G. 1910. udaren je temelj ustanovljenju večernje škole usavršavanja u Kotoru i Šibeniku tim, što je dalmatinski sabor na dan 20. siječnja 1910. odredio svakoj od tih škola godišnji pokrajinski doprinos od 1.000 K. Kad je u Korčuli bila dokinuta radi nestašice učenika niža realna gimnazija, vlada izjavi, da je spravna onu svotu, što je dosele trošila na srednju školu, davati za uzdržavanje stručne škole. Tako se g. 1881.

²¹ Pasquale Bakmaz (1820.–1887.). Nakon njegove smrti u siječnju 1887. osnovana je *Zaklada Bakmaz* za podupiranje školstva u Dalmaciji.

uz građansku školu osnuje tečaj stručni za tesanje kamenja i gradnju brodova. Ali je taj tečaj bio uopće slabo pohadjan. Radi toga radilo se da se škola proširi i preuredi u stručnu školu za obrtno crtanje. To je pitanje već bilo zrelo g. 1910., pa je već g. 1913./14. postojala u Korčuli potpuno uređena stručna škola za obrtno crtanje sa četiri odjela. Prvi odio obuhvaća stručnu školu usavršavanja za brodograditelje, a drugi jednaku školu za klesare. Tim je dvjema školama svrha da prouče naučnike, radničke i obrtničke vježbenike teoretično i praktično u brodograditeljskoj i kamenarskoj struci. Stručna škola usavršavanja za brodograditelje ima pripralni tečaj i 3 razreda, a ona za klesare pripralni tečaj i 2 razreda. Treći dio obuhvata obrtnu školu općeg usavršavanja. Toj je školi svrha da pouči naučnike teoretično i, koliko je to moguće, praktično u onim tehničkim, obrtničko umjetničkim i trgovinskim strukama, koje bi im mogle koristiti u budućem zvanju. Četvrti odio sačinjava javna tvornica crtanja. Tu se pruža prigoda neodvisnim trgovcima, obrtnim radnicima i apsolventima obrtničke škole usavršavanja, da se upute u prostorukom i stručnom crtanju i kopiranju raznih crtarija, u snimanju i sastavljanju nacрта i osnova i obrtnih tvorina. Polazak je škole sada prilično dobar, jer se je g. 1913./14. u nju upisalo 126 učenika, a ostalo ih do konca 117. (Izveštaj g. 1913./14. stručne škole za obrtno crtanje u Korčuli, str. 1.)

Sretna je misao bila, da se i seoskom pučanstvu gdje god pruži prilika da izuči kakav zanat, koji bi mu i kod njegove kuće na selu davao obilate zarade. Radi toga su bili zavedeni pregovori između zemaljskoga odbora i upraviteljstva zavoda za nauk i pokus u pletenju košara prućem u Beču, ne bi li se jedna škola za pletenje košara zavela i u Dalmaciji. Najprije se je oko bacilo na neretvansko polje u kojemu ima toliko zgodna vrbova pruća za pletenje košara, pa se je škola g. 1905. osnovala u Opuzenu, g. 1909. bi podignuta druga u Kninskom polju, za koje je zavedenje pokrajina dala svotu od 3.500, suviše je obećala upraviteljstvu spomenuta zavoda u Beču i unapredak prinositi primjerenu svotu za uzdržavanje spomenutih škola. Nažalost te škole nijesu brojno pohadane, kako bi se moglo nadati. Te g. 1909./10. polazilo je opuzensku školu 9 učenika, a onu u Kninskom polju 11.

Svakako treba priznati, da je u novije doba vlada uz pripomoć pokrajine dosta uradila za podizanje obrtnih škola i tečajeva u Dalmaciji.

Trgovačke škole

Sve do posljednjih vremena Dalmacija nije imala nikakove trgovačke škole. (Izveštaj privatne djevojačke škole trgovačke za šk. g. 1908./9.). G. 1898. predložio je zastupnik Biankini u dalmat. saboru, neka sabor izreče želju vladi, da bi odredila sve potrebno kako bi se već g. 1899. podigla jedna trgovačka škola u Dalmaciji, ali se vlada nije nigda žurila kad bi se radilo o podizanju škola, pa dosljedno ni ovoga puta.

Samim pukim slučajem prva se je zavela g. 1901. otvorila se je u Kotoru viša privatna djevojačka škola. Budući da u jednu ruku država ne može po zakonu osnivati ni novčano podupirati viših djevojačkih škola, a u drugu škola se nije mogla uzdržavati privatnim sredstvima, trebalo je školi dati drugi praktični smjer, da tako dobije i od vlade potporu. Radi toga bila je naredne školske godine uvrštena u nastavnu osnovu trgovačka aritmetika i trgovačko dopisivanje i vođenje knjiga. Kasnije se prema vladinu zahtjevu povećao broj ura za trgovačke predmete i uvela se nauka u trgovini, te se tako škola pretvorila u djevojačku trgovačku školu služeći ujedno i kao viša djevojačka škola. Toj je trgovačkoj školi, koja se sastoji od pripravnoga tečaja i dvaju razreda, vlada podijelila g. 1909. pravo javnosti, te se od g. 1909./10. zove „djevojačka trgovačka škola s pravom javnosti“. G. 1909./10. upisalo se je u pripravnici tečaj 12 učenica, a u 2 stručna razreda 21 učenica. Doista neznan broj, ali se brojniji polazak ne može ni očekivati u malenu i zabitnu mjestu, kakav je Kotor.

Da se je nešto počelo i u Dalmaciji početkom XX. vijeka raditi oko obrazovanja trgovačkoga podmlatka, zasluga je Eugena Jelčića, koji je bio ne samo nadzornik pomorskih škola od g. 1896. sve do svoje smrti 1915. već je ujedno bio nadzornik i trgovačkih od njihova početka. Njegovim nastojanjem otvori se g. 1905./6. u Splitu pripravnici tečaj i prvi razred dvorazredne muške trgovačke škole sa 38 upisanih učenika na početku školske godine. Već g. 1907./8. preuze tu školu država sasvim u svoju upravu. Nakon samih pet godina škola se razgrana g. 1910./11. na tri odjela: u dvorazrednu mušku trgovačku školu sa pripravnim tečajem, u dvorazrednu djevojačku trgovačku školu i trogodišnju večernju trgovačku školu usavršavanja za šegrt. Posljednji su školu dužni polaziti svi trgovački šegrti prema ministarskoj naredbi od 13. augusta 1907. U dvorazrednim trgovačkim školama i u večernjoj trgovačkoj šegrtskoj školi usavršavanja predaje se od g. 1910./11. po nastavnoj osnovi izdanoj od ministarstva nastave dneva 17. maja 1910. Pored hrvatskoga kao nastavnoga jezika uči se još od tuđih jezika talijanski i njemački, kao jezici koji su potrebni našim domaćim trgovcima, ali od g. 1917. talijanski je jezik vlada sama po sebi ukinula i povećala znatno broj sati učenju njemačkoga jezika, kao da će tobože u buduće naši trgovci dolaziti u dodir jedino sa njemačkim trgovcima. Nakon ministarstvene naredbe od g. 1907., da trgovački šegrti moraju polaziti večernju trgovačku školu usavršavanja, potaklo je trgovačke komore i općine ovećih gradova dalmatinskih, da i one zavedu takove škole u svojem središtu. Tako se one zavedoše u Zadru, Dubrovniku i Šibeniku. U Zadru se je g. 1909./10. upisalo 47 učenika u trgovački tečaj usavršavanja. Već g. 1907. sabor dalmatinski glasovao je doprinositi na godinu 3.000 K. za trgovačku školu u Šibeniku, kad je vlada osnuje, pače je pozvao vladu da je otvori već šk. g. 1908./9. Ali je istom 1909. bio u Šibeniku otvoren večernji trgovački tečaj od 6 mjeseci a naredne 1910./11. bi ustanovljena trgovačka škola usavršavanja

sa 2 razreda. U ovoj je školi teklo poučavanje redovito i sa pohvalnim uspjehom sve do početka rata, tako da se je već školske godine 1914./15. po naredbi ministarstva imao otvoriti i treći razred i istodobno imala se je uvesti i nova naukovna osnova, odobrena odlukom od 17. prosinca 1913. br. 56385. Nego kad je buknuo rat, ova toli potrebita škola bi zatvorena, a da javnost nezna s kojih je razloga uslijedila ova nemila odredba, koja je nanijela veliku štetu našem trgovačkom podmlatku i razvoju trgovačkog obrta. Govorilo se je doista, da se ima tražiti uzrok zatvaranju škole u nekim poteškoćama financijske naravi. Ova škola biva uzdržavana novčanim doprinosima države, pokrajine, općine i trgovačke komore. Pošto država nije isplatila svoj doprinos od 900 za zadnji semestar, dočim su drugi doprinosnici ispunili redovito svoju dužnost, tvrdi se u javnosti, da je zatvaranje trgovačke škole nastalo radi toga, što je c. k. vlada uskratila svoj inače neznatni prinos od 900 K. No ovo izgleda skoro nevjerovatno u ono doba, kada i sama država ima veliki interes da trgovački stališ steče što bolju stručnu naobrazbu.

Stoga se ima ovo čudnovato pitanje razjasniti. Jer koji drugi razlog, kao pomanjkanje broja učenika ne može da služi izlikom pošto učenika ima dosta, premda valjda s nešto manjim brojem radi ratnih prilika, kao što je to drugdje slučaj, a da nije ipak drugdje koja slična škola zatvorila. Inače broj učenika nije mogao biti malen, ako se uvaži, da barem mladići do 18 god. mogu školu pohađati. Stoga čimbenici koji su skrivili zatvor ove trgovačke škole, nose veliku odgovornost, što su je zanemarili, te zatvorili u ovo kritično doba, kad su je morali svim silama uzdržavati s obzirom na raspuštenost što se opaža kod mladosti i s obzirom na buduće potrebe trgovine i prometa. Što se tiče broja učenika opaziti je, da slične škole u Splitu i Dubrovniku redovito i dobrim uspjehom djeluju i da u Zadru, gdje ovakove škole nije bilo, privatnim nastojanjem i sredstvima bi prošle godine otvorena trgovačka škola. Dakle trgovačka obuka prikazuje se i u doba rata toliko nužna, dočim naprotiv u Šibeniku zatvara se postojeća škola i to u gradu, gdje trgovina i promet silno napreduju i gdje je najveća potreba škole. U tom pogledu treba s jedne strane razjasniti stvar, a s druge strane u interesu ne samo grada Šibenika i njegova trgovačkog podmlatka nego u općem interesu imadu se odmah dati sve potrebite odredbe, da se početkom nastajnog semestra opet otvori trgovačka škola sa sva tri razreda, da se daljna šteta zapriječi. Stoga potpisani pitaju, je li Vaša Preuzvišenost voljna 1) da navede razloge s kojih je bila početkom rata zatvorena trgovačka škola usavršavanja u Šibeniku na veliku štetu trgovačkog obrta i odnosnog podmlatka te 2) da izda potrebite odredbe, da se škola odmah preotvori.

(U jedinici 26. veljače 1918. cesar. vieća prikazao je zast. Dalibić ovaj upit na ministra nastave – štampa upit u „Hrvatskoj kruni“ 13. ožujka 1918. br. 11).

Tečajevi se u Dubrovniku i Šibeniku razviše u dvorazredne trgovačke škole. Kako se vidi trgovačka je nastava u Dalmaciji još posve nezatna, jer je pružena mladeži prigoda da se naobrazu samo za male potrebe trgovine. To je uvidio i dalmatinski sabor, pa je u svojoj sjednici od 6. oktobra 1909. na prijedlog zastupnika Biankinija zaključio, da zemaljski odbor stupa u pregovore s vladom, kako bi se što prije osnovala u Dalmaciji jedna trgovačka akademija. Ali je vlada protivna mišljenju sabora. Ona drži da treba nastavnoj upravi dati vremena da učvrsti najprije ono, što već sada postoji. Značilo bi graditi kuću s krova, kad bi se već sada htjelo misliti na osnivanje trgovačke akademije.

Što je dosada učinjeno, to tvori temelj, na kojemu će kasnije istom moći podići trgovačku akademiju. Treba uzeti u obzir i to, da je trgovačka akademija svrha naobraziti mladiće za preuzimanje viših i važnijih mjesta u velikim bankovnim i vjeresijskim zavodima, u eksportnim poslovima u velikim industrijskim poduzećima itd. Ali takovih poduzeća još nema u Dalmaciji, trgovini i industriji Dalmacije zadovoljavaju već postojeće škole. Veoma važan čimbenik, koji se protivi po vladinu mišljenju osnivanju trgovačke akademije, jest potpuna nestašica učitelja osposobiti onih za trgovačke predmete s hrvatskim nastavnim jezikom. Mnijenje je stoga vlade, da se pripravi zemljište za osnivanje trgovačke akademije nastojeći da se tri četiri mladića iz Dalmacije posvete nauči trgovačkih predmeta da postanu kasnije učiteljima trgovačkih škola i kad bude takvih sila na raspolaganje, moći će se ozbiljno misliti na usavršenja trgov. nastave u Dalmaciji. (Izvješće sabora Dalm. g. 1912. str. 1.). Što se tiče vladine izjave, da je trgovačka nastava u Dalmaciji još u povojima, to je istina. Ali čemu da dulje ostaje takva. Nestašica osposobljenih učitelja rodom Dalmatinaca u trgov. predmetima može služiti samo kao neka isprika, jer vlada znade izvana dobiti ljude za upravitelje srednjih zavoda, pače za nadzornike škole pučkih i srednjih, pa zašto nebi mogla namaknuti i nekoliko osposobljenih učitelja iz Hrvatske, da ti predavaju u trgovačkoj akademiji. Stara je riječ, da se s dobrom voljom svaka može učiniti, ali ko nema dobre volje, smišlja koješta da ne izvede ono do čega mu nije ni najmanje stalo.

Poljodjelske škole

Budući da je Dalmacija pretežito poljodjelska zemlja, moglo bi se očekivati da će u njoj dobro uspjevati bar poljodjelske škole. Ali naprotiv nijedna škola nije dosele bila tako od pučanstva zanemarivana i slabo položena kao što poljodjelska. Već g. 1865. sabor dalmatinski naloži zemaljskom odboru neka potakne općine da doznače komad zemljišta za učionski vrtao, u kojemu bi se učenici što god mogli vježbati u poljodjelstvu. Narodno je zastupništvo bilo uvjeren, da će školski vrtovi mnogo

doprinijeti racionalnom obrađivanju, riječju unapređivanju poljodjelstva, ali se je u tomu varalo. Premda se po paragrafu 36 pokrajinskog školskog zakona od 29. decembra 1871. naređuje, da svaka na selu škola ima biti opskrbljena vrtlom za učitelja i potrebitim zemljištem za poljodjelske vježbe, ipak tamo sve do g. 1890. bilo je između 300 škola samo 50 muških učionica, kod kojih se je rečena naredba kako tako provela. Iza tog krenulo je nešto na bolje, te su g. 1895. već bile 103 učionice opskrbljene propisanim zemljištem, a g. 1910. 175 učionica imalo je školski vrtao, a 14 zemljišta za ratarske pokušaje. Učitelji koji se bave racionalnim njegovanjem školskih vrtova te drže pučka predavanja o poljodjelstvu u naročitim večernjim ili nedjeljnim tečajevima, ili potpomažu obilazne učitelje gospodarstva pri vršenju njihova djelovanja i pri ruci su težacima osobito pri kumulativnoj nabavi poljodjelskih alata i tvorina, dobivanju i godišnja nadarja od 50 do 200 K (izvješće dalmatinskog sabora 1897. str. 370). Ali kad se uspoređi trošak, što ga općine troše za školske vrtove, sa malim ili nikakvim uspjehom, što se postizava, žaliti je donekle troška. Glavni je uzrok neuspjehu, što težaci sve pokušaje drže za kakovu igrariju. A nije se ni čuditi, kad su ti školski vrtovi ili radi loša zemljišta ili još lošijega obrađivanja većinom loše držani, pa od njih nikomu koristi osim učitelju, da u njima ubere malo povrća. „Školski vrtovi“ kazao je zastupnik Grgić g. 1903. u dalmatinskom saboru, „radi kojih naše općine troše lijepih svota, koji bi imali služiti praktičnoj obuci naše djece u poljodjelstvu, služe privatnoj porabi pojedinih učitelja, a nipošto svojoj svrsi“. Neki su narodni zastupnici bili mišljenja, kao na pr. zastupnik Tartaglia g. 1890., da se poljodjelstvo uči i u pučkim školama, ali bi se po tomu prijedlogu seoske pučke škole pretvorile u neku vrstu ratarskih škola, što bi bilo uopće na veliku štetu pučkoga školstva. Držim, da je zasada najbolje ostati kod školskih vrtova, jer od njih imaju bar koju korist siromašni seoski učitelji, a bez svake sumnje okoristit će štogod i učenici.

Sabor je dalmatinski, još dok je bila većina talijanska, pokazivao dobru volju da učenici nešto za poljodjelstvo. Tako se je na poticaj dalmatinskih zastupnika g. 1865. kad je namjesnik Mamula navršavao 50 godinu svoje službe, stala sabirati glavnica, koje bi se dohotkom imao uzdržavati jedan ili 2 dalmatinska mladića na kojemu poljodjelskom iliti uopće gospodarskom zavodu van Dalmacije. Stipendij od 6 Kr. od te glavnice počeo se je davati nakon g. 1871. jednom mladiću, koji bi obično polazio gospodarsko učilište u Križevcima. Netom su narodni ljudi dobili većinu u dalmatinskom saboru, odmah su stali oko toga raditi, da se podigne i u Dalmaciji kakova poljodjelska škola. Već g. 1871. sabor je dalmatinski izrazio svoju želju vladi, neka bi se kod poučavanja prirodopisa u srednjim zavodima osobita pažnja svraćala na poljodjelstvo. Namjesništvo je tu želju narodnih pretstavnika priopćilo svim upraviteljima srednjih zavoda dalmatinskih. U jedanaestom zasjedanju sabora

dalmatinskoga g. 1872. iznio je zemaljski odbor prijedlog o osnivanju poljodjelske škole. Zastupnik je Pavlinović bio mišljenja, da se poljodjelska škola osnuje u Splitskoj okolici, a dr. Klaić, da se ustanovi u dalmatinskom zagorju, jer da pri moru već postoji nešto kukavne poljodjelske škole u Trogiru, koja pokrajina ništa ne stoji, jer se uzdrži od dobiti zaklade sv. Mihovila. Klaić je mislio, da nije ni moguće tada u Splitu osnovati škole, jer općina nije imala svoga zemljišta, a zemljište kupovati nije bilo uputno, budući da je skupo, osim kad bi se škola osnovala u Labinu, ali bi to bilo daleko od grada. Iako se ovoga puta nije ništa konkretno odlučilo, pitanje se o osnutku poljodjelske škole nije više dizalo s dnevnoga reda, dok se god konačno nije riješilo. Oko sedamdesetih godina prošloga vijeka inicijativom privatnika kušalo se je osnovati poljodjelskih, naročito vinogradarskih tečajeva u Splitu.

Tako se otvori u tom gradu g. 1872./3. poljodjelski tečaj. Premda je ministarstvo poljodjelstva priteklo u pomoć ovećom svotom za nabavu potrebitih modela i strojeva, ipak taj tečaj prestane iza g. 1874. radi nestašice učenika. Kad je bila dokinuta niža realna gimnazija u Šibeniku, vlada se izjavi spravnom da će novcem što ga je dosele trošila na srednji zavod, uzdržavati u buduće koji stručni zavod u tom mjestu. Tako se bez ikakova troška pokrajine g. 1881./2. otvori u Šibeniku uz građansku školu ratarski tečaj. Odsad su dakle bila 2 ratarska tečaja: jedan, već naprijed spomenut u Trogiru, a drugi u Šibeniku. No oba su tečaja od male koristi bili za unapređenje poljodjelstva u Dalmaciji. Prije svega pohađanje je bilo posve slabo. Šibenski je tečaj poprečno polazilo na godinu po 6 učenika, koji ne bi svu godinu tečaj ni pohađali. Svi su gotovo učenici bili rodnom iz varoša, tako da bliža seoska okolica nije imala od zavoda ili pravije kazavši nije htjela da ima od zavoda ikakove koristi. U Trogiru je pohađanje bilo nešto brojnije, ali nije ni izdaleka odgovaralo uloženim troškovima. Glavni je uzrok njihovu neuspjehu tražiti u njihovu nepraktičnom uređenju. Najvažniji uvjet za uspjeh takovih zavoda jest prikladno zemljište za poljodjelske pokušaje i potrebno oruđe za obrađivanje i kušnje. Nu zemljište je u Šibeniku neprikladno, a ratila nedovoljna te su se pokušaji samo ograničeno mogli izvoditi. Stoga nije moglo u zavodu biti uspjeha, niti je zavod mogao povoljno djelovati kao izgled pučanstva. Težaci su sami tu ratarsku školu držali za igrariju, a ne kao mjesto ozbiljna rada i korisna poučavanja (izvješće dalmatinskom saboru 1895. str. 226, govor učionskog izvjestitelja namjesništvenog savjetnika Vukovića). U Trogiru su okolnosti bile nešto povoljnije, ali se uopće može reći, da nijedan ni drugi zavod nijesu imali prvih uvjeta za uspješno djelovanje, pa ih nitko nije ni žalio kad su bili dokinuti.

Međutim se je pitanje o osnutku poljodjelske škole 1885. primicalo kraju. Barunu zastupniku Gondoli pođe za rukom da nađe u Gružu uz jeftinu cijenu lijepu zgradu posred prostrane zemlje, koja je bila prikladna za svaku obradu. U zgradu se moglo smjestiti do 20 gojenaca. Ipak se otvorenjem otegnu sve do početka 1887. upravo one

iste godine, kad se ustanovilo u Zadru pokrajinsko poljodjelsko vijeće pod predsjednikom starim Koljenovićem, Manfredom knezom Borelijem. Škola je ustanovljena kao zavod poljodjelske zadruge dubrovačke, koja je sa upraviteljne strane većinom ravnala i vani je predstavljala, dok je sa nastavne strane učiona zavisila od kuratorija, koji se sastojao od 3 odaslanika poljodjelske zadruge u Dubrovniku, od dva (državna-vladina) odaslanika i napokon od dva odaslanika zemaljskog odbora. Obuka je trajala 2 godine, a počinjala je 16. siječnja, svršavala se 15. decembra. Prve se je godine upisalo u gruški zavod svega 15 pitomaca i to 11 stipendista sa godišnjom stipendijom do 150 for., što su ih općine udijelile, a samo četvorica o svom trošku. Malen je to broj bio kad se promisli, da su općine dalmatinske bile ustanovile 27 potpora od 180 godišnjih forinta. Teorija je obično u nastavi išla usporedo s praksom, ali su ipak praktične vježbe češće pretjecale teoriju. Tako su učenici za zimskih mjeseci imali dnevno 3 ure teorije, a 5 – 6 ura prakse. Učenici kroz to vrijeme bavili su se praktičnim radnjama, a to pletenjem košara i stura, svakovrsnim navrtanjem voćaka i loze, umnožavanjem loza povaljenicama, kljinčicama i pupovima, racionalnim uzgojem pčela i svilaca, analiziranjem vina i ulja, mehaničkom analizom tla, upoznavanjem s raznim bilinskim bolestima u naravi i njihovim liječenjem. Ali škola u Gružu ne odgovori nadama, koje su u nju polagali pri osnutku narodni zastupnici, barem što se tiče broja polaznika, kojih je bilo s godine na godinu jedno šest ili pet. Radi toga g. 1889. ustane protiv nje zastupnik Perić u saboru prikazujući u brojkama, koji se novac troši na šaćicu učenika. Usprkos slabomu pohađanju većina dalmatinskoga sabora glasova g. 1893. da se preuzme u pokrajinsku upravu i proglašiti njezini učitelji stalnim pokrajinskim činovnicima. Vlada je dosele davala poljodjelsku društvu u Gružu za uzdržavanje škole (5.000 forinta 10.000 K.) za tu svotu obeća počevši od g. 1893. davati i pokrajini za njezino uzdržavanje. Međuto se radilo da se osnuje pokrajinsku poljodjelsku školu u Sinju ili Splitu, svakako u srednjoj Dalmaciji, jer se je općenito držalo da poljodjelski zavod u Gružu stoga slabo uspijeva, što je bio smješten na kraju Dalmacije.

Napokon g. 1897., dakle nakon 10 godina postojanja gruške poljodjelske škole u kojoj su te godine bila samo četiri učenika, zemaljski odbor iznese prijedlog u dalmatinskom saboru, da se gruški zavod što prije dokine. Ministarstvo je načelno već bilo pristalo uz prijedlog zemaljskog odbora kao što i na prijedlog vladinog nadzornika za poljodjelstvo Zattija, da se u Splitu zavede pretežno praktična niža učiona za poljodjelstvo, voćarstvo i vinarstvo, s kojim bi se imala združiti već postojeća kemička pokušajna postaja, a u Sinju bi se suviše imala podići podružnica za praktične pokušaje. Na 29. januara 1897. sabor je dalmatinski jednoglasno zaključio, da se navede pokrajinska zaklada za 24 stipendije od 200 for. svaka za učenike novoga zavoda u Splitu, te je privolio da bude na svoje vrijeme ukinut zemaljski zavod u Gružu

i da učila gruškoga zavoda budu besplatno ustupljena novom državnom zavodu u Splitu. Dosele je namjeravalo se podići podružnicu u Sinju, ali budući da je g. 1891. dr. Monti (preminuo 1898.) oporučio pokrajini svoje imanje na Glavici kod Knina, koje obuhvaća preko 32.5 ha površine, sabor dalmatinski g. 1900. ustupi to imanje vladi u svrhu, da tu podigne poljodjelsku praktičnu školu, koja bi imala služiti kao podružnica poljodjelskoj školi u Splitu, što se je imala podići o državnom trošku.

Nekoliko je godina proteklo, dok se je za školu zgodno zemljište namaklo, zgrada podigla i sve potrebno uredilo. Premda je pravilnik za školu bio odobren g. 1905. poučavanjem se je počelo istom g. 1907. Sa školom je bila združena i kemička kušaonica, koja je bila ustanovljena g. 1895. kao državni specijalni zavod za istraživanje života i drugih gospodarskih proizvoda, prirodnina i potrebština. Sadašnja se dakle poljodjelska škola i kušaonica sastoji od glavnog zavoda u Splitu, smještena na sjeverozapadnoj strani grada u krasnoj i udobnoj vlastitoj zgradi i od praktične poljodjelske škole kao podružnice podignute na Glavici kod Knina. Svrha je poljodjelskoj školi združenoj s podružnicom u Kninu, da unapređuje poljodjelstvo sistematskim poučavanjem, pokusima i opažanjima, da se tako dođe do što racionalnijega postupka u svim granama gospodarstva u Dalmaciji. Pouka u zavodu traje od 15. (godinu dana) januara do 15. decembra. Ona se sastoji u poučavanju mladića od 15 – 18 godina iz obitelji težaka i manjih posjednika u svim granama gospodarstva u praksi i teoriji. Jedan mjesec svake godine učenici provedu u praksi kod podružnice u Kninu. Osim redovitih jednogodišnjih učenika primaju se kod zavoda u Splitu, a u još većem broju kod podružnice u Glavici kod Knina mladići težačkih obitelji za učenike radnike, koji se upotrebljavaju i vježbaju samo u racionalnoj praksi, a dobivaju stan i hranu i primaju primjerno nadarje (0.6 K do 1 " na dan). Osim jednogodišnjeg općeg tečaja često se drže koliko kod glavnoga zavoda u Splitu, toliko na Glavici kod Knina periodični specijalni tečajevi od 5 – 6 sedmica o raznim granama gospodarstva, kao konoparstvu u Splitu, voćarstvu, pčelarstvu, mljekarstvu, živinogojstvu i bilinogojstvu na Glavici kod Knina. U ove specialne tečajeve i među učenike radnike primaju se i muškarci, koji su prešli godine vojničkog novačenja. Sa školom je spojen internat sa svim potrebitim prostorijama kao što kod zavoda u Splitu, tako i kod podružnice na Glavici.

Redovito se ne primaju učenici eksternisti, već samo izuzetno s osobitim dopustom upravitelja zavoda. Kod ovako lijepo uređena zavoda i toliko Dalmaciji potrebna, čovjek bi se nadao, da će bar broj učenika biti priličan. Ali da pokrajina svake godine ne djeluje po 25 potpora od 400 Kruna za učenike poljodjelskog zavoda, dvojiti je, bi li se obuka u zavodu mogla i vršiti, jer po zakonu se traži, da se ima najmanje 12 učenika prijaviti za školu, da se redovita godišnja obuka vrši. Od g. 1907. – 1913. dakle za sedam godina polazilo je zavod 176 učenika, poprečno 25 učenika

na godinu. Između tih nije bilo ni deseterica, koji su bili u zavodu na svoje troškove. (Izvješće o djelatnosti c. k. poljodjelske učione u Splitu g. 1907.-1913. str. 1.). Ti nam brojevi dokazuju, kako naši bolji i imućniji posjednici nijesu ni do dana današnjega uvidjeli, od koje bi im koristi bilo kad bi svoje sinove slali u većem broju u poljodjelske škole. Naši bi se posjednici imali ugledati u naše obrtnike, trgovce, koji u novije doba, shvaćajući veliku korist obrtnih i trgovačkih škola, šalju u velikom broju, naročito obrtnici, svoju djecu u nje. Narodna je riječ, da je nevolja najbolja škola. Ko zna ne će li nevolja koja je zadnjih godina Dalmaciju jedva živu glavu iznijela, naučiti njezine sinove, da veću pažnju svrate svome zanemarenom poljodjelstvu. (...).²²

Arhivski izvori

Državni arhiv Zadar (DAZ)

fond 479., Zbirka rukopisa (16.–20. st.), Urlić, Šime, Školstvo za austrijske uprave 1814–1918., 38 str., rkp. 117.

Novine

Izjava srednjoškolskih profesora, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 707, 2. XI. 1918.

Književni rad blag. Prof. Šime Urlića, *Narodna svijest*, br. 40, 10. IV. 1928.

Novi arhivar, *Narodna svijest*, br. 21, 13. V. 1924.

Prosvetni glasnik, 1. IX. 1924.

U Učiteljskoj školi, *Dubrovački list*, br. 12, 10. IV. 1926.

Novi upravitelj preparandije, *Narodna svijest*, br. 22, 1. VI. 1926.

Prof. Šime Urlić, *Narodna svijest*, X/1928, br. 36.

Prof. Šime Urlić, *Službeni vjesnik dubrovačke samoupravne oblasti*, I/1928, br. 1.

Literatura

Antoljak, S. (2004). *Hrvatska historiografija*. Matica hrvatska.

Bralić, A. (2010). Osnovno i srednje školstvo u Dalmaciji za francuske uprave (1806.-1813.) i uloga Vicenza Dandola, U: F. Šanjek (ur.), *Hrvati i Ilirske pokrajine. Les Croates et les provinces Illyriennes*. Zbornik radova (535-544). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Franković, D. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Pedagoško-književni zbor. *Homerova Ilijada: sa 17 slika i 2 karte – za školsku porabu priredio A. T. Christ*. (1909). F. Tempski. Beč.

²² U Urličevom se rukopisu dalje uglavnom tekst ponavlja u različitim varijacijama te nema potrebe da se on ovdje iznosi u cijelosti.

- Horbec, I., Matasović, M. i Švoger, V. (2017). *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, knjiga 1. (313-335). Zakonodavni okvir. Hrvatski institut za povijest.
- Kapitanović, V. (2010). Gašpar Vinjalić i njegova povijest Slavena, *Gašpar Vinjalić, Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, 1514.-1769.* (pr. Bruno Pezo, uskladio s izvornikom i popratio objašnjenjima Vicko Kapitanović), Split, *Književni krug*, 2010., 7-19.
- Katić Piljušić, M. (2011). Rukopisi u Knjižnici Državnog arhiva u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (53), 387-417. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/75247>
- Kuić, I. (2008). Reforma školstva u vrijeme Druge austrijske uprave u Dalmaciji i knjižnice pučkih škola, *Libellarium*, 1(2), 243-262. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/37158>
- Mayer, F. M. (1900). *Povjesnica starog vijeka: za niže razrede srednjih škola*, F. Tempski. Beč-Prag.
- Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, (ur.) S. Stanojević. (1929). IV. Bibliografski zavod d.d. Zagreb.
- Perić, I. (1978). Dalmatinski sabor, 1861.-1912. (1918.) godine, Centar Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zadar.
- Strakosch-Grassman, G. (1905). *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens*, Vienna.
- Urlić, Š. (1903). Rad Stjepana Ivičevića oko hrvatskog jezika, *Izveštaj zadarske gimnazije 1902/1903.*, Zadar, 1903., 3-38.
- Urlić, Š. (1907). Prilozi za biografiju Brna Krnarutića, *Građa za povijesti književnosti hrvatske*, JAZU, knj. VIII., 341-364. Zagreb.
- Urlić, Š. (1909). *Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i koledarima za ilirskog doba*, Hrvatska katolička tiskarna. Zadar. (pretiskano iz „Hrvatske krune“)
- Urlić, Š. (1912). Talijanski prijevod jedne Grabovčeve pjesme, *Nastavni vjesnik*, XXI(1), 77-78.
- Urlić, Š. (1919). *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.* Matica Dalmatinska. Zadar.
- Urlić, Š. (1907). Kačićevi izvori za povijest slovinSKU, *Srđ*, br. 22, 1014-1019.
- Urlić, Š. (1918). Još dvije tri riječi o B. Benincasi, uredniku Kraljskog Dalmatina, *Nastavni Vjesnik* XXVI(6), 360-368.
- Urlić, Š. (1920). Marmont određuje J. Stulliju dok je živ 300 dukata na godinu, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 9, JAZU. Zagreb. 204-205.
- Urlić, Š. (1929). *Narodna starina*, Vol. 8, br. 18.
- Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1908). knjiga XIII, JAZU. Zagreb.

Web izvori

- Ante Bajamonti, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bajamonti-ante> Pristupljeno 17. srpnja. 2024.
- Antun Bakotić, <https://enciklopedija.hr/clanak/bakotic-antun-karlo> Pristupljeno 16. srpnja 2024.
- Graditeljsko-geodetska tehnička škola Split. <https://ggts.hr/2017/12/11/obilježavanje-110-godina-strukovnog-obrazovanja-arhitekturi-gradevinarstvu-te-40-god-geodezije/> Pristupljeno 15. srpnja. 2024.

Mihovil Pavlinović, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pavlinovic-mihovil> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Preparandija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50181> Pristupljeno 1. srpnja 2024.

Education in Dalmatia 1814–1918. from the manuscript of Šime Urlić: Contribution to the study of the history of education

Abstract

In addition to a brief description of the life and works of the famous Croatian literary historian, Franciscan, professor and pedagogue Šime Urlić (1867-1928), the article includes a transcript of his unfinished work “Sketches from Dalmatian Education. Schooling for Austrian administrations 1814-1918”, the manuscript of which is kept in the collection of the State Archives in Zadar.

Keywords: Austrian administration 1813-1918; unpublished manuscript; Šime Urlić; education in Dalmatia.

